

Meesterstuk – Fonemisch bewustzijn

Een praktijkonderzoek naar fonemisch bewustzijn bij kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen van het speciaal basisonderwijs

Auteur	:	Roxanne van Koppenhagen
Studentnummer	:	2098039
Opleiding	:	Master Special Education Needs (M SEN) Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Leerroute	:	Dyslexiespecialist
Begeleid door	:	mevr. drs. T. Deckers
Maand en jaar	:	juni 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Inleiding	7
Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling	11
Inleiding	11
1.1 Doelstelling van het onderzoek	11
1.2 De praktijksituatie	12
1.2.1 De huidige situatie	12
1.2.2 De gewenste situatie	13
1.3 Doelstelling in het onderzoek	13
1.4 Inclusief onderwijs	15
Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing	17
Inleiding	17
2.1 Data met betrekking tot onderzoeksvraag A	17
2.1.1 Deelvraag A1	17
2.1.2 Deelvraag A2	19
2.1.3 Deelvraag A3	21
Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie	23
Inleiding	23
3.1 Onderzoeksvorm	23
3.1.1 De hoofdvorm	23
3.1.2 De onderzoeksmethode	24
3.2 De onderzoeksgroep	24
3.3 Data instrumenten en analyse	25
3.3.1 Nul- en eindmeting	25
3.3.2 Methodegebonden toets	25
3.3.3 Niet methodegebonden toetsen	26

3.3.4 Semigestructureerde interviews	26
3.3.5 Gerichte observaties	26
3.4 Betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie	27
3.4.1 Betrouwbaarheid	27
3.4.2 Validiteit	27
3.4.3 Triangulatie	28
3.5 Tijdspad	28
 Hoofdstuk 4 Data resultaten en analyse	 30
Inleiding	30
4.1 Data met betrekking tot onderzoeksvraag B	30
4.1.1 Deelvraag B1	30
4.1.2 Deelvraag B2	32
4.1.3 Deelvraag B3	33
4.2 Data met betrekking tot onderzoeksvraag C	34
4.2.1 Deelvraag C1	35
4.2.2 Deelvraag C2	39
4.3 Data met betrekking tot onderzoeksvraag D	41
4.3.1 Deelvraag D1	41
4.3.2 Deelvraag D2	46
 Hoofdstuk 5 Conclusies	 49
Inleiding	49
5.1 Eindconclusie van de centrale onderzoeksvraag	49
5.2 Conclusie van onderzoeksvraag A	50
5.3 Conclusie van onderzoeksvraag B	51
5.4 Conclusie van onderzoeksvraag C	52
5.5 Conclusie van onderzoeksvraag D	54
5.6 Vervolgstappen	55
 Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek – discussie	 57
Inleiding	57
6.1 Reflectie op de onderzoeksresultaten	57

6.2 Evaluatie van het onderzoek	58
6.3 Betekenis van het onderzoek voor mezelf	60
6.4 Ethische uitgangspunten	61
Literatuurlijst	63
Bijlagen	66
Bijlage 1 Kindkenmerken van groep O1	67
Bijlage 2 Notitieblad methodegebonden toets	68
Bijlage 3 Notitieblad niet methodegebonden toets	69
Bijlage 4 Notitieblad niet methodegebonden toets	70

Samenvatting

De onderzoeksvraag die in dit onderzoek centraal staat, is:

Leidt de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008), aantoonbaar tot verbeterde resultaten op het gebied van fonemisch bewustzijn in tien weken bij vier kleuters van de experimentele groep met ernstige leer- en/of gedragsproblemen uit groep O1 van SBO de Piramide?

De gekozen onderzoeksvorm is een actieonderzoek (Kallenberg, 2007). Dit praktijkonderzoek is gestart door middel van een literatuuronderzoek naar fonemisch bewustzijn. Er zijn schriftelijke bronnen geraadpleegd, zoals boeken over fonemisch bewustzijn, de methode “Fonemisch bewustzijn” en het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs. Daarnaast is het internet gebruikt als informatiebron om artikelen te lezen over fonemisch bewustzijn.

De onderzoeksgroep bestaat uit acht kleuters van groep O1. Deze groep is vergelijkbaar met groep 2 van de basisschool. De kleuters hebben ernstige leer- en/of gedragsproblemen en zitten op een school voor speciaal basisonderwijs. In januari 2011 heeft de nulmeting plaatsgevonden bij de acht kleuters. Tijdens de nul- en eindmeting is één methodegebonden toets uit de methode “Fonemisch bewustzijn” afgenomen en zijn er twee niet methodegebonden toetsen uit het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs afgenomen. Uit de scores van de nulmeting is gebleken dat de niet methodegebonden toetsen niet valide en zinvol waren, gezien de maximale score van drie kleuters van de experimentele groep. Ook één kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve analyse voor kleuters” en een andere kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve synthese voor kleuters”. Na de nulmeting is het experiment gestart in groep O1 dat tien weken heeft geduurd. De vier kleuters van de experimentele groep hebben de methode “Fonemisch bewustzijn” aangeboden gekregen van de leerkracht. De vier kleuters van de controlegroep hebben het aanbod van taal en lezen aangeboden gekregen van de onderwijsassistent.

Dit aanbod wordt beschreven in hoofdstuk 1, figuur 1. In april 2011 heeft de eindmeting plaatsgevonden bij de acht kleuters.

De kwantitatieve onderzoeksresultaten laten een kleine vooruitgang zien bij de experimentele groep kleuters op het gebied van fonemisch bewustzijn. Er zijn twee belangrijke ontwikkelingen doorgemaakt in dit onderzoek. Ten eerste heeft de inzet van de methode "Fonemisch bewustzijn" ervoor gezorgd dat er een dekkend aanbod is gerealiseerd op het gebied van fonemisch bewustzijn in groep O1. Ten tweede is de leerkracht van de onderzoeksgroep het belang van een dekkend aanbod nog meer in gaan zien. Zij heeft haar enthousiasme en de gerichte aanpak overgebracht op de vier kleuters van de experimentele groep. Verder heeft ze middels een bijgehouden logboek en de resultaten van de methodegebonden toets beter zicht gekregen op de signalering en registratie van fonemisch bewustzijn.

Tot slot heeft dit onderzoek opgebracht dat de methode "Fonemisch bewustzijn" in het schooljaar 2011-2012 structureel wordt ingezet in groep O1. De inzet van de methode zorgt voor een dekkend aanbod op het gebied van fonemisch bewustzijn. Daarnaast leidt een dekkend aanbod en het gebruik van de methode waarschijnlijk tot verbeterde resultaten bij kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen.

Inleiding

Dit praktijkonderzoek is geschreven door Roxanne van Koppenhagen, gespecialiseerde groepsleraar en afstuderend aan de Masteropleiding Special Education Needs (M SEN), leerroute dyslexiespecialist.

Sinds 2005 ben ik werkzaam in het speciaal basisonderwijs, SBO de Piramide te Bladel. De eerste vijf schooljaren heb ik lesgegeven aan een middenbouwgroep. In 2008 ben ik afgestudeerd aan de deeltijd Masteropleiding Special Education Needs (M SEN), leerroute gespecialiseerde leraar. Ik heb voor deze opleiding een praktijkonderzoek gedaan naar een nieuwe voortgezet technisch leesmethode, Lekker Lezen. Het resultaat van het onderzoek was dat de experimentele groep meer leesvoortgang maakte en leesplezier kreeg ten opzichte van de controlegroep die met de methode Leeslijn werkte. Deze positieve bevindingen heeft de school doen besluiten om de methode Lekker Lezen aan te schaffen. In september 2009 ben ik gestart met de Masteropleiding Special Education Needs (M SEN), leerroute dyslexiespecialist. Ik heb voor deze opleiding gekozen omdat ik kennis op wil doen van dyslexie en kinderen met dyslexie verantwoord wil kunnen begeleiden. Sinds het schooljaar 2010-2011 geef ik les aan groep O2. Deze groep is vergelijkbaar met groep 3 van de basisschool. Ik vind het aanvankelijk leesproces interessant en daarnaast wil ik leesproblemen in een vroeg stadium kunnen signaleren. Ook vind ik het een uitdaging om les te geven aan jonge kinderen. De leeftijd, de belevingswereld en het enthousiasme van jonge kinderen spreken me erg aan.

Dit onderzoek wordt uitgevoerd op de school waar ik werkzaam ben. Kenmerkend voor SBO de Piramide is dat het specialistische zorg biedt die in de "gewone" basisschool niet geboden kan worden. Het team werkt er hard aan om deze kinderen, die op de basisschool te vaak en te veel faalervaringen hebben opgedaan, weer inspiratie te bieden en het gevoel van eigenwaarde te herstellen.

De kinderen van 4 t/m 13 jaar hebben ernstige problemen met leren en/of problemen op sociaal emotioneel gebied. Ook kinderen met een “rugzakje” kunnen op de school terecht.

Dit onderzoek richt zich op het fonemisch bewustzijn in groep O1. Deze groep is vergelijkbaar met groep 2 van de basisschool. Een onvolledig aanbod op fonemisch bewustzijn en de daaruit vloeiende handelingsverlegenheid van de leerkracht zijn het startpunt van dit onderzoek. De acht kinderen uit groep O1 zijn 5 en 6 jaar en hebben ernstige leer- en/of gedragsproblemen. Eén kleuter heeft een taalstoornis en vijf kleuters hebben een ernstige taalachterstand. Deze zes kleuters hebben eenmaal per week logopedie op school. In bijlage 1 is een overzicht getoond van de kindkenmerken van de onderzoeksgroep, waarin de ernstige leer- en/of gedragsproblemen van iedere kleuter staan vermeld. De groep wordt begeleid door een leerkracht en een onderwijsassistent. Middels semigestructureerde interviews met de leerkracht en gerichte observaties in de groep is gebleken dat er een onvolledig aanbod is op fonemisch bewustzijn. Daarnaast worden er diverse materialen en methodes ingezet op het gebied van taal en lezen waardoor het overzicht bij de leerkrachten ontbreekt en er weinig systematiek wordt toegepast.

Er heeft een literatuuronderzoek plaatsgevonden naar fonemisch bewustzijn. Uit de gegevens van het leerlingvolgsysteem Parnassys blijkt dat er in twee screeningperiodes in één schooljaar in groep O1 slechts één toets wordt afgenomen, namelijk CITO Taal voor Kleuters. Uit de gegevens van Parnassys kan worden opgemaakt dat de signalering en registratie op het gebied van fonemisch bewustzijn onvoldoende plaatsvindt.

Ik hoop met dit onderzoek te bereiken dat er een dekkend aanbod wordt gerealiseerd in groep O1 op het gebied van fonemisch bewustzijn dat voldoet aan de tussendoelen van beginnende geletterdheid. Verder hoop ik te bereiken dat de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn”, resultaat boekt bij de experimentele groep. Indien de experimentele groep meer vooruitgang maakt dan de controlegroep, dan is de gekozen behandeling effectief geweest.

Ook hoop ik te bereiken dat de methode- en niet methodegebonden toetsen die in dit onderzoek worden afgenomen, standaard in de toetskalender worden opgenomen en afgenomen.

Afsluitend hoop ik dat de leerkracht middels dit onderzoek het belang van een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn inziet en dat de leerkracht enthousiast wordt om op een gerichte manier met een methode voor fonemisch bewustzijn aan het werk te gaan.

De relevantie van het onderzoek voor de praktijk is het verbeteren van de praktijksituatie. Door middel van een structurele inzet van de methode "Fonemisch bewustzijn" en een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn, kan dit onderzoek bijdragen aan een praktijkverbetering op SBO de Piramide.

De relevantie van het onderzoek is ook dat ik me verdiep in literatuur met betrekking tot fonemisch bewustzijn. In mijn vorige praktijkonderzoek heb ik me verdiept in het voortgezet technisch lezen en dit schooljaar heb ik me verdiept in het aanvankelijk lezen. Ik heb nog weinig kennis opgedaan van het voorbereidend lezen in groep 1 en 2. Middels dit onderzoek zal mijn kennis van deze fase in het leesonderwijs worden uitgebreid. Door het doen van onderzoek kan ik bijdragen aan mijn eigen professionalisering en kan ik mijn eigen beroepsuitoefening kritisch bekijken.

Dit praktijkonderzoek is als volgt opgebouwd. In het eerste hoofdstuk wordt de centrale probleemstelling uiteengezet en zijn de onderzoeksvragen en bijbehorende deelvragen geformuleerd. In hoofdstuk 2 volgt een theoretische onderbouwing. In hoofdstuk 3 staat de onderzoeksmethodologie centraal. Hoofdstuk 4 geeft de data resultaten en analyse van dit onderzoek weer. In hoofdstuk 5 worden de conclusies gepresenteerd. Ten slotte vindt in hoofdstuk 6 de evaluatie van dit onderzoek plaats en is de discussie omschreven.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de module DS07, Leer- en onderzoekslijn, aan de Fontys Hogeschool te Tilburg.

De uitvoering en rapportage van het onderzoek geschiedde met hulp en begeleiding van mevr. drs. T. Deckers. Ik ben haar dankbaar voor het inhoudelijke commentaar en de helpende hand.

Tevens wil ik mijn critical friends bedanken. Zij hebben een belangrijke rol gespeeld in mijn onderzoek door kritisch te kijken naar de opbouw en de inhoud. Verder een woord van dank aan de collega's van de onderbouw die op verschillende manieren hulp hebben geboden in mijn onderzoek.

Roxanne van Koppenhagen

Bladel, juni 2011

Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling

Inleiding

In dit hoofdstuk staan de aanleiding en probleemstelling centraal. In paragraaf 1.1 wordt de doelstelling van het onderzoek beschreven. In paragraaf 1.2 wordt ingegaan op de praktijksituatie. In paragraaf 1.3 wordt de doelstelling in het onderzoek toegelicht. Ten slotte volgt in paragraaf 1.4 de bijdrage aan inclusief onderwijs.

1.1 Doelstelling van het onderzoek

In de taal- en leesmethoden voor groep 1 en 2 van de basisschool komt het fonemisch bewustzijn, oftewel het bewustzijn van klanken in woorden, zeer weinig aan de orde. Dit staat schril in contrast met de onderzoeksresultaten die laten zien dat fonemisch bewustzijn de grootste voorspeller is voor het al dan niet goed leren lezen in groep 3. Aandacht voor het klankbewustzijn van kinderen in de kleutergroepen is dus belangrijk (Huijbregts, 2008). Ook op de onderzoeksschool komt het fonemisch bewustzijn zeer weinig aan de orde. Een onvolledig aanbod op fonemisch bewustzijn in groep O1 en de daaruit vloeiende handelingsverlegenheid van de leerkracht zijn het startpunt van dit onderzoek. Onderstaande uitspraak van de leerkracht bevestigt deze aanleiding.

“Er is een diversiteit aan materiaal in groep O1 voor taal en lezen. Het onderdeel fonemisch bewustzijn komt zeer weinig aan de orde”. Hieruit wordt geconcludeerd dat het aanbod op fonemisch bewustzijn onvolledig is, het overzicht bij de leerkracht ontbreekt en er weinig systematiek wordt toegepast.

Middels semigestructureerde interviews met de leerkracht en gerichte observaties in groep O1, is gebleken dat er diverse materialen en methodes ingezet worden op het gebied van taal en lezen.

De materialen en methodes worden toegelicht in paragraaf 1.2. Op het gebied van toetsen vinden er geen methodegebonden toetsen plaats voor fonemisch bewustzijn. Hieruit wordt geconcludeerd dat de signalering en registratie op het gebied van fonemisch bewustzijn onvoldoende plaatsvindt. De enige niet methodegebonden toets die tweemaal per schooljaar tijdens de screeningperiode wordt afgenomen, is CITO Taal voor Kleuters. Er zijn veel kinderen met leesproblemen en/of dyslexie op SBO de Piramide. Het is van belang dat het aanbod bij de kleuters dekkend is en aansluit bij de kerndoelen van beginnende geletterdheid, zodat deze kinderen niet met een achterstand, dan wel een zo klein mogelijke achterstand, aan groep 3 beginnen.

1.2 De praktijksituatie

1.2.1 De huidige situatie

In groep O1 worden diverse materialen en methodes ingezet op het gebied van taal en lezen. Uit een semigestructureerd interview met de leerkracht en een gerichte observatie in de groep wordt de huidige situatie in beeld gebracht. In figuur 1 is het aanbod van taal en lezen voorafgaand aan dit onderzoek weergegeven.

Materiaal/methode	Inhoud	Hoe vaak	Vanaf
"De klankkast"	Fonologische vaardigheden	2x per week	2005
"Ik en Ko"	Vergroten van de Nederlandse taalvaardigheid	1x per week	2005
"Taaltrapeze"	Ontwikkeling van de woordenschat	1x per week	2007
Kopieermap "Wat zeg je?"	Stimulering van de auditieve taalontwikkeling	2x per week	2009
Groepslogopedie	vergroten van de woordenschat gekoppeld aan groepsthema's	2x per week	2009

Figuur 1. Aanbod taal en lezen voorafgaand aan dit onderzoek

Uit figuur 1 wordt opgemaakt dat de materialen en methodes niet tot nauwelijks expliciet aandacht besteden aan fonemisch bewustzijn.

1.2.2 De gewenste situatie

De gewenste situatie is dat er een dekkend aanbod wordt gerealiseerd op het gebied van fonemisch bewustzijn in groep O1 dat de tussendoelen van beginnende geletterdheid dekt. Dit houdt in dat er één methode aangeboden wordt die alle onderdelen van fonemisch bewustzijn omvat, waar leerkrachten houvast aan hebben en die een grote variatie aan oefeningen biedt. In dit onderzoek is gekozen voor de methode “Fonemisch bewustzijn”. De gekozen behandeling is effectief als de experimentele groep tijdens het aanbod van de methode “Fonemisch bewustzijn” verbetert en als deze groep meer verbetert dan de controlegroep (Harinck, 2007).

Aansluitend hoopt de onderzoeker dat de methodegebonden toets uit de methode “Fonemisch bewustzijn” en de niet methodegebonden toetsen uit het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs, standaard in de toetskalender worden opgenomen en afgenomen. De onderzoeker wil ten slotte bereiken dat de leerkracht van groep O1 geholpen is met de uitvoering van dit onderzoek.

1.3 Doelstelling in het onderzoek

De onderzoeker is groepsleerkracht van groep O2. Daarnaast maakt de onderzoeker deel uit van de werkgroep lezen, MR en GMR. De onderzoeker heeft de mogelijkheid gekregen om het fonemisch bewustzijn in groep O1 te onderzoeken.

Centrale onderzoeksvraag
<i>Leidt de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008), aantoonbaar tot verbeterde resultaten op het gebied van fonemisch bewustzijn in tien weken bij vier kleuters van de experimentele groep met ernstige leer- en/of gedragsproblemen uit groep O1 van SBO de Piramide ten opzichte van de controlegroep?</i>

Figuur 2. Centrale onderzoeksvraag

Onderzoeksvraag A
Wat is er vanuit de literatuur bekend over fonemisch bewustzijn?
Deelvragen
A1. Wat is fonemisch bewustzijn?
A2. Waarom is een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen van belang?
A3. Waarom is een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn van belang kijkend naar het leesproces in groep 3?

Figuur 3. Onderzoeksvraag A

Onderzoeksvraag B
Wat is het aanbod van taal en lezen in groep O1 voor en na het experiment?
Deelvragen
B1. Wat is het aanbod in materialen en methodes van taal en lezen in groep O1 voor en na het experiment?
B2. Wat zijn de kwalitatieve bevindingen uit de gerichte observaties in groep O1 op het gebied van fonemisch bewustzijn?
B3. Wat zijn de kwalitatieve resultaten uit de semigestructureerde interviews met de leerkracht op het gebied van fonemisch bewustzijn?

Figuur 4. Onderzoeksvraag B

Onderzoeksvraag C
Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de experimentele groep bij de nul- en eindmeting?
Deelvragen
C1. Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de experimentele groep van de methodegebonden toets bij de nul- en eindmeting?
C2. Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de experimentele groep van de niet methodegebonden toetsen bij de nul- en eindmeting?

Figuur 5. Onderzoeksvraag C

Onderzoeksvraag D
Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de controlegroep bij de nul- en eindmeting?
Deelvragen
D1. Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de controlegroep van de methodegebonden toets bij de nul- en eindmeting?
D2. Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de controlegroep van de niet methodegebonden toetsen bij de nul- en eindmeting?

Figuur 6. Onderzoeksvraag D

1.4 Inclusief onderwijs

Dit onderzoek is een praktijkonderzoek dat door de onderzoeker zelf wordt verricht in de eigen werkcontext op SBO de Piramide. Dit onderzoek is gericht op verbetering, verandering en ontwikkeling van de beroepspraktijk (Dijkman, 2011). Het opdoen van kennis en het reflecteren op de theorie en de praktijk leidt tot een perspectiefverruiming. In figuur 7 wordt een definitie van inclusief onderwijs weergegeven. Figuur 8 toont aan waarom dit onderzoek bijdraagt aan inclusie.

Inclusief onderwijs: een definitie
“Inclusief onderwijs wil samen met ouders, volwassenen en kinderen in hun directe leefomgeving onderwijs aanbieden, wat tegemoet komt aan de diversiteit van behoeften van kinderen, met of zonder beperkingen. Dit betekent dat er een leeromgeving gecreëerd wordt binnen één school, die optimale, excellente leerervaringen aanbiedt, zowel cognitief als sociaal, voor alle kinderen” (Den Otter, Fontys OSO Tilburg).

Figuur 7. Een definitie van inclusief onderwijs

Dit onderzoek draagt bij aan inclusie (Den Otter, Fontys OSO Tilburg)
De inzet van activiteiten uit de methode "Fonemisch bewustzijn" leidt tot een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn.
De kinderen van het speciaal basisonderwijs hebben behoefte aan meer herhaling en inslijping dan kinderen van het regulier basisonderwijs.
Door de methode structureel en herhaald aan te bieden, wordt er aan de behoefte van kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen voldaan.
Alle mensen zijn gelijkwaardig en iedereen recht heeft op volwaardige kansen in een geëmancipeerde samenleving.
Kinderen met een beperking leven en leren samen in de gemeenschap met kinderen zonder significante beperkingen (bijlage 1).
Kinderen kunnen binnen een gebouw excellent onderwijs op maat krijgen, als het onderwijs meer leerlingvolgend wordt en het curriculum hieraan faciliterend.
De expertise die in Nederland is opgebouwd rondom speciale kinderen, kan worden geïntegreerd binnen het basisonderwijs, zodat het onderwijs daar meer exclusief van karakter kan worden.

Figuur 8. Bijdrage inclusief onderwijs

Hoofdstuk 2 Theoretische onderbouwing

Inleiding

In de taal- en leesmethoden voor groep 1 en 2 komt het expliciet oefenen van het fonemisch bewustzijn maar zeer sporadisch aan de orde. Omdat fonemisch bewustzijn, naast letterkennis, de grootste voorspeller is voor het leren lezen, moet er voldoende tijd voor worden gereserveerd (Huijbregts, 2008). Hiermee wordt het belang aangegeven van een dekkend aanbod dat in dit onderzoek centraal staat. In dit hoofdstuk staat onderzoeksvraag A met de bijbehorende deelvragen centraal. Er wordt beschreven wat er vanuit de literatuur bekend is over fonemisch bewustzijn.

2.1 Data met betrekking tot onderzoeksvraag A: Wat is er vanuit de literatuur bekend over fonemisch bewustzijn?

2.1.1 Deelvraag A1: Wat is fonemisch bewustzijn?

In groep 1 staan de grotere klankeenheden van het fonologisch bewustzijn centraal. In figuur 9 geeft Van Kleef (2002) een definitie van fonologisch bewustzijn weer.

Fonologisch bewustzijn: een definitie
"Fonologisch bewustzijn is het bewustzijn van de klankstructuur van een taal; het bewustzijn van en het kunnen manipuleren met de afzonderlijke klankonderdelen in woorden. Dit is een onderdeel van het taalbewustzijn".

Figuur 9. Een definitie van fonologisch bewustzijn

In groep 2 kan de aandacht steeds meer uitgaan naar het stimuleren van het fonemisch bewustzijn. Kinderen leren dat woorden zijn opgebouwd uit spraakklanken en dat letters naar die spraakklanken verwijzen (Verhoeven, 2010). In het vijfde levensjaar ontwikkelen kleuters een fonemisch bewustzijn, waarbij zij leren dat woorden zijn opgebouwd uit losse klanken, en maken zij een start met leren lezen en schrijven.

In figuur 10 geeft Van Kleef (2002) een definitie van fonemisch bewustzijn en een foneem weer.

Fonemisch bewustzijn: een definitie
"Fonemisch bewustzijn is het bewustzijn dat een gesproken woord uit een opeenvolging van fonemen bestaat. Dit is een specifieke, gevorderde fase van fonologisch bewustzijn".
Foneem: een definitie
"Een foneem is de kleinste betekenisonderscheidende eenheid in onze gesproken taal; het foneem zelf bezit geen betekenis, maar is van belang om verschillende woorden te onderscheiden. Het verschil tussen /tak/ en /dak/ wordt veroorzaakt door het verschil tussen de /t/ en de /d/, de woorden onderscheiden zich slechts in één foneem".

Figuur 10. Een definitie van fonemisch bewustzijn en een foneem

Auditieve analyse en synthese zijn, naast letterkennis, de beste voorspellers voor het latere leessucces. Naarmate deze onderdelen meer aandacht krijgen in kleutergroepen zullen kinderen betere resultaten behalen bij het leren lezen en spellen. In figuur 11 geeft Van Kleef (2002) een definitie van auditieve analyse en auditieve synthese weer.

Auditieve analyse: een definitie
"Auditieve analyse is het opsplitsen van een gesproken woord in de klanken (fonemen) waaruit het is samengesteld, maar kan ook de analyse van lettergrepen of van zinnen inhouden".
Auditieve synthese: een definitie
"Auditieve synthese is het samenvoegen van losse klanken (fonemen) tot een gesproken woord".

Figuur 11. Een definitie van auditieve analyse en auditieve synthese

Er zijn zeven tussendoelen van beginnende geletterdheid relevant voor de kleuterperiode (Wouters & Wentink, 2005). In figuur 12 worden de tussendoelen weergegeven.

Tussendoel 1	Boekoriëntatie
Tussendoel 2	Verhaalbegrip
Tussendoel 3	Functies van geschreven taal
Tussendoel 4	Relatie tussen gesproken en geschreven taal
Tussendoel 5	Taalbewustzijn
Tussendoel 6	Alfabetisch principe
Tussendoel 7	Functioneel 'schrijven' en 'lezen'

Figuur 12. Tussendoelen van beginnende geletterdheid

Het doel van de zeven tussendoelen is om de ontwikkeling van kleuters goed in kaart te brengen, omdat een kleine achterstand in deze periode een grote achterstand in de daaropvolgende jaren tot gevolg kan hebben. In dit onderzoek staat tussendoel 5 centraal, omdat fonemisch bewustzijn een onderdeel is van taalbewustzijn.

2.1.2 Deelvraag A2: Waarom is een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen van belang?

Onderzoek laat zien dat het onderscheiden van fonemen binnen een woord vrijwel nooit spontaan wordt geleerd, maar om gericht onderwijs vraagt. Vernooy (1999) geeft het belang aan dat kleuters zich richten op de klanken van de taal, omdat ze dit nodig hebben om te begrijpen hoe klanken geschreven taal representeren. Naast Vernooy geeft ook Pressley (2002) het belang aan van fonemisch bewustzijn. Volgens Pressley is er vanuit onderzoek heel duidelijk vastgesteld, dat fonemisch bewustzijn één van de belangrijkste voorspellers voor al of niet toekomstig leessucces is. Kinderen die een ver ontwikkeld fonemisch bewustzijn hebben, kunnen korte woorden opdelen in losse klanken (auditieve analyse) en klanken samenvoegen tot een woord (auditieve synthese). Kinderen krijgen geleidelijk inzicht in het alfabetisch principe. Ze ontdekken dat er een overeenstemming bestaat tussen de klanken van een woord (fonemen) en de weergave in lettertekens (grafemen).

Als kinderen dit door hebben en voldoende letterkennis hebben, kunnen ze de grafeem-foneemkoppeling maken en onbekende woorden lezen en schrijven (Van Kleef, 2002). Ook Janssen-Vos (2001) geeft aan dat lees- en schrijfactiviteiten in de onderbouw van belang zijn om kinderen deelnemers te laten zijn aan relevante geletterde activiteiten die in onze cultuur noodzakelijk zijn. Vervolgens geeft ook Ruijsenaars (2009) aan dat in de kleuterperiode al geprobeerd moet worden om stagnaties in de ontwikkeling van beginnende geletterdheid op te sporen en interventies aan te bieden gericht op het stimuleren van het fonemisch bewustzijn van kinderen. Keuning, Vloedgraven en Verhoeven (2010) bevestigen deze uitspraak en geven aan dat het van groot belang is dat leesproblemen vroegtijdig worden onderkend. Torgesen (1996) vindt dat het fonemisch bewustzijn expliciet en op systematische en intensieve wijze zo vroeg mogelijk in de school, dus in kleutergroepen, aan de orde moet komen om problemen tijdens het leren lezen te voorkomen.

In contrast met bovenstaande bevindingen vinden veel leerkrachten het inzetten van programma's voor fonemisch bewustzijn 'onnatuurlijk' of 'niet authentiek', zo blijkt uit een artikel van Vernooy (2002). De opvatting "Fonemisch bewustzijn ontstaat tijdens het proces van het leren lezen" is veel gehoord.

Ondanks deze veel gehoorde opvatting van leerkrachten, benadrukken Braams en Bosman (2000) het belang van goed onderwijs aan kleuters, juist in het aanbod van fonemisch bewustzijn. Aarnoutse (2000) geeft aan dat kinderen in groep 1 en 2 al een aantal letters kunnen verklanken, zelfs in het Speciaal Basisonderwijs. Als kleuters ernstige leer- en/of gedragsproblemen hebben, zoals de onderzoeksgroep in dit onderzoek, is het van belang om de kleuter alvast een 'voorschot' te geven op de komende leesontwikkeling. Dit heet ook wel de voorschotbenadering (Smits, 1999). Dat de voorschotbenadering werkt, werd al duidelijk na onderzoek in 2003. "Het zo vroeg mogelijk vaststellen van eventuele problemen op het gebied van beginnende geletterdheid is belangrijk. Dit omdat uit onderzoek is gebleken dat vroege interventies het meest effectief zijn. De hersenen zijn dan namelijk nog het meest plastisch"(Shaywitz, 2003).

Bij de voorschotbenadering wordt al in groep 2 gekeken naar kinderen die ‘mogelijk niet goed gaan meekomen in het leesonderwijs van groep 3’. Er zijn meetinstrumenten waarmee dat in groep 2 kan worden onderzocht. Als kinderen op de taken klankanalyse, synthese en letterkennis slecht scoren, zouden ze moeilijkheden kunnen krijgen in groep 3 (Alderse Baes, 2011).

2.1.3 Deelvraag A3: Waarom is een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn van belang kijkend naar het leesproces in groep 3?

Om inzicht in het alfabetisch principe te kunnen verwerven, moet het fonemisch bewustzijn worden gestimuleerd. Een kind met een ontwikkeld fonemisch bewustzijn weet dat het uitgesproken woord ‘boek’ uit drie klanken bestaat. Ontbreekt bij kinderen fonemisch bewustzijn tijdens het leren lezen, dan houdt dat in dat zij vooral op basis van hun geheugen de woorden moeten leren. Alle kinderen die om welke reden dan ook in eind groep 3 niet goed kunnen lezen, lijken een gemeenschappelijk probleem te hebben. Ze hebben niet de vaardigheid ontwikkeld om fonemen correct en vlot te onderscheiden en te herkennen. Er is volgens Torgesen & Hecht (1996) overweldigend bewijs dat verschillen tussen kinderen met het leren lezen daaraan toe te schrijven zijn. Goede lezers kenmerken zich altijd door een goed ontwikkeld fonemisch bewustzijn, terwijl dit juist bij zwakke lezers ontbreekt.

Ook in *Learning to Read and Write: Developmentally Appropriate Practices for Young Children* (1998) wordt gesteld dat er in omvang toenemend bewijs is dat het stimuleren van fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen de leesresultaten versterken. Volgens de CIERA (Center for the Improvement of Early Reading Achievement), een instituut dat wetenschappelijk onderzoek op het gebied van lezen in de Verenigde Staten coördineert, zijn de twee krachtigste voorspellers voor succes tijdens het leren lezen letterkennis en fonemisch bewustzijn.

Ahlers (2007) beschrijft in haar boek dat er in groep 1 en 2 vijf uur per week tijd moet zijn voor taal. Dit betekent dat er dagelijks een kwaliteitsuur aan doelgerichte activiteiten moeten zijn. Daarvan moeten de risicokleuters, zo ook de onderzoeksgroep, 60 tot 90 minuten extra intensieve begeleiding hebben.

Het fonemisch bewustzijn in de grote groep dient drie tot vijf maal per week een kwartier worden aangeboden. Dit bevestigt ook Förrer (2010) met de kwaliteitskaart 'tijd voor lezen en taal'. Zij geeft aan dat er een uur per dag aandacht moet worden besteed aan taalontwikkeling .

Hoofdstuk 3 Onderzoeksmethodologie

Inleiding

In dit hoofdstuk staat de opzet van het onderzoek centraal. In paragraaf 3.1 wordt de onderzoeksvorm toegelicht. In paragraaf 3.2 wordt de onderzoeksgroep beschreven. In paragraaf 3.3 worden de data instrumenten en analyse omschreven. Paragraaf 3.4 gaat in de op criteria betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie. Tot slot geeft paragraaf 3.5 het tijdsplan van dit onderzoek weer.

3.1 Onderzoeksvorm

3.1.1 De hoofdvorm

De hoofdvorm van dit onderzoek is een praktijkonderzoek. Dit praktijkonderzoek wordt door de onderzoeker zelf verricht in de eigen werkcontext en is gericht op verbetering van de beroepspraktijk (Bier, 2011). De centrale onderzoeksvraag is in figuur 13 weergegeven.

Centrale onderzoeksvraag
<i>Leidt de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008), aantoonbaar tot verbeterde resultaten op het gebied van fonemisch bewustzijn in tien weken bij vier kleuters van de experimentele groep met ernstige leer- en/of gedragsproblemen uit groep O1 van SBO de Piramide ten opzichte van de controlegroep?</i>

Figuur 13. Centrale onderzoeksvraag

3.1.2 De onderzoeksmethode

Dit praktijkonderzoek heeft als onderzoeksmethode het experiment en valt onder het praktijkgerichte onderzoekstype actieonderzoek (Harinck, 2007). Dit kleinschalig onderzoek richt zich op de vraag of de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn”, aantoonbaar tot verbeterde resultaten leidt bij de experimentele groep. Daarnaast is er een controlegroep. Een zuiver experiment kenmerkt zich door een sterke bewijskracht. Dit onderzoek is geen zuiver experiment, omdat er slechts vier kleuters tot de experimentele groep behoren en de andere vier kleuters tot de controlegroep. De reden van deze kleine onderzoeksgroep is dat er slechts acht kleuters op de onderzoeksschool zitten. De onderzoeker realiseert zich dat de bevindingen van dit onderzoek daardoor een voorlopig karakter hebben.

3.2 De onderzoeksgroep

De acht kleuters uit groep O1 met ernstige leer- en/of gedragsproblemen zijn na de resultaten van de nulmeting verdeeld in een experimentele en controlegroep. De indeling is bepaald naar aanleiding van de behaalde scores zodat het groepsgemiddelde van beiden groepen gelijk is. De vier kleuters van de experimentele groep worden begeleid door de leerkracht. De leerkracht biedt de methode “Fonemisch bewustzijn” gedurende tien weken een kwartier per dag aan. De vier kleuters van de controlegroep worden begeleid door de onderwijsassistent. De onderwijsassistent biedt de materialen en methodes, zoals beschreven in figuur 1, gedurende tien weken een kwartier per dag aan. Het werken aan fonemisch bewustzijn vindt op dezelfde tijd plaats bij beiden groepen. De experimentele groep werkt in een andere ruimte en de controlegroep werkt in het eigen klaslokaal. De behandeling is effectief wanneer de methode “Fonemisch bewustzijn” aantoonbaar tot verbeterde resultaten leidt bij de experimentele groep ten opzichte van de controlegroep. De rol van de onderzoeker is om de nul- en eindmeting af te nemen bij de acht kleuters, de leerkracht te informeren over de methode “Fonemisch bewustzijn”, observaties en semigestructureerde interviews af te nemen en om de leerkracht en onderwijsassistent bij te staan daar waar nodig is.

3.3 Data instrumenten en analyse

3.3.1 Nul- en eindmeting

De nulmeting heeft plaatsgevonden in januari 2011 en de eindmeting heeft plaatsgevonden in april 2011. Voor de nul- en eindmeting zijn dezelfde methode- en niet methodegebonden toetsen individueel afgenomen bij de acht kleuters uit groep O1. De resultaten van de methode- en niet methodegebonden toetsen van de experimentele en controlegroep worden middels een staafdiagram weergegeven in hoofdstuk 4. De onderzoeker heeft zich beperkt tot één type weergave, de staafdiagram, en heeft de staafdiagram consequent voor alle vragen gehanteerd (Harinck, 2007).

3.3.2 Methodegebonden toets

De methodegebonden toets komt uit de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008). Het betreft de “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”. In bijlage 2 is het notitieblad van de methodegebonden toets weergegeven. De maximale score bij deze toets is 16 punten. De toets is opgebouwd uit de onderstaande onderdelen.

- Goed luisteren
- Bewustzijn van woorden en zinnen
- Bewustzijn van lettergrepen
- Rijmen

De controletaak is afgenomen om te controleren of de acht kleuters uit de experimentele en controlegroep de voorbereidende vaardigheden van het fonemisch bewustzijn beheersen. De kleuters die over het geheel of op enkele onderdelen slecht scoren, kunnen in de problemen komen met de onderdelen voor fonemisch bewustzijn. Deze controletaak wordt bij de eindmeting nogmaals afgenomen, om de resultaten met elkaar te vergelijken en te beoordelen of de kleuters vooruit zijn gegaan.

3.3.3 Niet methodegebonden toetsen

De niet methodegebonden toetsen komen uit het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs (Wouters & Wentink, 2005). Er is voor dit protocol gekozen omdat de onderzoeksgroep kleuters van het speciaal basisonderwijs zijn en het protocol op de onderzoeksschool wordt gehanteerd.

Er is gekozen voor de "Toets auditieve analyse voor kleuters" en de "Toets auditieve synthese voor kleuters". Deze onderdelen zijn, naast letterkennis, de beste voorspellers voor het latere leessucces. De maximale score bij de auditieve analyse is 20 punten en bij de auditieve synthese 10 punten. In bijlagen 3 en 4 zijn de notitiebladen van beiden toetsen weergegeven.

3.3.4 Semigestructureerde interviews

Er zijn door de onderzoeker twee semigestructureerde interviews (Harinck, 2007) afgenomen bij de leerkracht van groep O1. Het eerste interview heeft plaatsgevonden vóór het experiment en het tweede interview heeft plaatsgevonden na het experiment van tien weken. De interviews bevatten breed gestelde vragen met een open karakter. In hoofdstuk 4 worden de bevindingen van de interviews in een tabel weergegeven.

3.3.5 Gerichte observaties

Er zijn door de onderzoeker twee gerichte observaties gedaan in groep O1. De eerste observatie heeft plaatsgevonden vóór het experiment en de tweede observatie heeft plaatsgevonden tijdens het experiment. De observatie heeft semigestructureerd plaatsgevonden, dat wil zeggen dat er met een open karakter en gerichte vragen gekeken is naar de aanpak van fonemisch bewustzijn. De leerkracht heeft de vier kleuters in de experimentele groep geobserveerd en gesignaleerd middels het bijgehouden logboek uit de methode "Fonemisch bewustzijn". In hoofdstuk 4 worden de bevindingen van de gerichte observaties in een tabel weergegeven.

3.4 Betrouwbaarheid, validiteit en triangulatie

3.4.1 Betrouwbaarheid

Een onderzoek is betrouwbaar wanneer het dezelfde resultaten oplevert als het op precies dezelfde manier wordt herhaald (Kallenberg, 2007). In dit onderzoek is de betrouwbaarheid getest door het onderzoeksinstrument nog een keer voor te leggen aan dezelfde onderzoeksgroep. Bij de nul- en eindmeting zijn dezelfde methode- en niet methodegebonden toetsen gebruikt. Bij een onderzoek blijft dit echter moeilijk, want kinderen reageren nu eenmaal niet altijd op precies dezelfde manier. Dit onderzoek is transparant, omdat de onderzoeker nauwgezet heeft beschreven wat er gedaan is in elke fase van het onderzoek. Op deze manier kan iemand anders de stappen kritisch nalopen en bepalen of het onderzoek wel verantwoord is uitgevoerd.

3.4.2 Validiteit

De methodegebonden toets uit de methode “Fonemisch bewustzijn” is niet genormeerd, omdat er geen normeringsonderzoek heeft plaatsgevonden. Daarom is ervoor gekozen om naast de methodegebonden toetsen twee landelijke genormeerde toetsen af te nemen op het gebied van fonemisch bewustzijn. De toetsen komen uit het protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs. Deze toetsen zijn betrouwbaar omdat ze COTAN geregistreerd zijn. Uit de scores van de nulmeting is gebleken dat de niet methodegebonden toetsen niet valide en zinvol waren, gezien de maximale score van drie kleuters van de experimentele groep. Ook één kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve analyse voor kleuters” en een andere kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve synthese voor kleuters”. De methodegebonden toets heeft wel datgene onderzocht waar het zich volgens de probleemstelling en de onderzoeksvragen ook op zou moeten richten. Verder heeft de nul- en eindmeting plaatsgevonden op twee ochtenden, omdat het teveel concentratie vraagt van de kleuters van het speciaal basisonderwijs als de toetsen in één moment worden afgenomen. Omdat dit experiment plaatsvindt bij acht kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen is dit onderzoek niet valide voor kleuters in het reguliere basisonderwijs.

De resultaten van dit onderzoek zijn echter wel authentiek en levensecht voor de onderzoeksschool en zijn daardoor makkelijker te vertalen naar de onderwijspraktijk (Harinck, 2007).

3.4.3 Triangulatie

De triangulatie heeft betrekking op verschillende type informanten, namelijk de acht kleuters, de leerkracht en de onderwijsassistent van groep O1. De triangulatie heeft ook betrekking op de soort informatiebron, namelijk het gebruik van de methode “Fonemisch bewustzijn” en de materialen van de experimentele en controlegroep, de semigestructureerde interviews met de leerkracht, de gerichte observaties, het logboek van de experimentele groep en de afname van methode- en niet methodegebonden toetsen.

3.5 Tijdspad

Datum	Actie	Betrokkenen	Methodiek - middelen
8 november 2010	Theoretische onderbouwing	Onderzoeker	- Boeken - Internet
15 november 2010	- Semigestructureerd interview - Gerichte observatie groep O1	- Leerkracht O1 - Onderzoeker	Harinck: semigestructureerd interview
16 november 2010	Gesprek opbouw onderzoek	- Intern begeleider - Logopedist - Leerkracht - Onderzoeker	Plan van aanpak
29 november 2010	Theoretische onderbouwing	Onderzoeker	Methode “Fonemisch bewustzijn”
24 januari 2011	Nulmeting	8 kleuters - Onderzoeker	- Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs “Toets auditieve

			analyse voor kleuters” ▪ “Toets auditieve synthese voor kleuters”
25 januari 2011	▪ Nulmeting	▪ 8 kleuters ▪ Onderzoeker	▪ Methode “Fonemisch bewustzijn” ▪ “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”
31 januari 2011 t/m 13 april 2011	▪ Start experiment ▪ 10 weken ▪ Kwartier per dag	▪ Leerkracht-experimentele groep ▪ Onderwijsassistent-controlegroep	▪ Methode “Fonemisch bewustzijn” ▪ Aanbod taal en lezen
23 maart 2011	▪ Gerichte observatie groep O1	▪ Leerkracht ▪ Onderzoeker	▪ Harinck: gerichte observatie
14 april 2011	▪ Eindmeting	▪ 8 kleuters ▪ Onderzoeker	▪ Zie 24 januari
15 april 2011	▪ Eindmeting	▪ 8 kleuters ▪ Onderzoeker	▪ Zie 25 januari
15 april 2011	▪ Semigestructureerd interview	▪ Leerkracht ▪ Onderzoeker	▪ Harinck: semigestructureerd interview
16 t/m 18 april 2011	▪ Vergelijking resultaten nul- en eindmeting	▪ Onderzoeker	▪ Harinck: staafdiagram
6 mei 2011	▪ Conclusie en evaluatie onderzoek	▪ Onderzoeker	▪ Reader leer- en onderzoekslijn
17 mei 2011	▪ Prestatie bevindingen onderzoek	▪ Onderzoeker ▪ Leeswerkgroep	▪ Essentie weergeven
6 juni 2011	▪ Toelichting bevindingen onderzoek	▪ Onderzoeker ▪ Collega’s	▪ PowerPoint

Figuur 14. Tijdspad

Hoofdstuk 4 Data resultaten en analyse

Inleiding

Dit hoofdstuk geeft de data resultaten en analyse weer. In paragraaf 4.1 zijn de data van onderzoeksvraag B getoond. Het aanbod van taal en lezen in groep O1 vóór en na het experiment staat centraal. In paragraaf 4.2 zijn de data van onderzoeksvraag C weergegeven. De kwantitatieve resultaten van de experimentele groep bij de nul- en eindmeting zijn in staafdiagrammen verwerkt. Tot slot zijn in paragraaf 4.3 de data van onderzoeksvraag D omschreven. De kwantitatieve resultaten van de controlegroep bij de nul- en eindmeting staan centraal.

4.1 Data met betrekking tot onderzoeksvraag B: Wat is het aanbod van taal en lezen in groep O1 voor en na het experiment?

In deze paragraaf zijn de data resultaten en analyse van de praktijkgerichte onderzoeksvraag B middels drie deelvragen weergegeven.

4.1.1 Deelvraag B1: Wat is het aanbod in materialen en methodes van taal en lezen in groep O1 voor en na het experiment?

In figuur 15 is het aanbod van taal en lezen tijdens dit onderzoek weergegeven.

Materiaal/methode	Inhoud	Frequentie	Vanaf
"De klankkast"	fonologische vaardigheden	2x per week	2005
"Ik en Ko"	vergroten van de Nederlandse taalvaardigheid	1x per week	2005
"Taaltrapeze"	ontwikkeling van de woordenschat	1x per week	2007
Kopieermap "Wat zeg je?"	stimulering van de auditieve taalontwikkeling	2x per week	2009
Groepslogopedie	vergroten van de woordenschat gekoppeld aan groepsthema's	2x per week	2009
"Fonemisch bewustzijn"	vergroten van de vaardigheden van fonemisch bewustzijn	5x per week experimentele groep	2011

Figuur 15. Aanbod taal en lezen tijdens dit onderzoek

Uit figuur 15 wordt geconcludeerd dat er diverse materialen en methodes worden ingezet in groep O1 op het gebied van taal en lezen. Fonologisch bewustzijn ontwikkelt zich bij kinderen geleidelijk vanaf hun derde levensjaar. Fonologisch bewustzijn hangt sterk samen met leessucces. Kinderen die succesvol zijn in fonologische taken, leren met groter gemak woorden lezen en spellen dan kinderen die hierin niet succesvol zijn. Een specifieke, gevorderde fase van het fonologisch bewustzijn is het bewustzijn dat woorden uit afzonderlijke klanken, fonemen, zijn opgebouwd (Van Kleef, 2002). "De Klankkast" wordt in groep O1 twee maal per week ingezet en heeft als inhoud de fonologische vaardigheden. De vaardigheden van fonemisch bewustzijn worden vergroot doordat de methode "Fonemisch bewustzijn" wordt ingezet bij de experimentele groep. Door rekening te houden met een ontwikkelingspatroon van fonologisch en fonemisch bewustzijn, moeten leerkrachten systematisch aandacht besteden aan bepaalde fonologische aspecten.

4.1.2 Deelvraag B2: Wat zijn de kwalitatieve bevindingen uit de gerichte observaties in groep O1 op het gebied van fonemisch bewustzijn?

In groep O1 heeft de onderzoeker tweemaal een gerichte observatie gedaan tijdens een aanbod van fonemisch bewustzijn, zowel vóór als tijdens het experiment. In figuur 16 zijn de kwalitatieve bevindingen uit de gerichte observaties puntsgewijs weergegeven.

Vóór het experiment	Tijdens het experiment
▪ oefenen van fonemisch bewustzijn komt zeer weinig aan de orde ▪ diversiteit aan materiaal en methodes voor taal en lezen ▪ overzicht op de tussendoelen van beginnende geletterdheid ontbreekt ▪ geen methodegebonden toetsen voor fonemisch bewustzijn ▪ geen signalering en registratie	▪ voldoende tijd gereserveerd voor fonemisch bewustzijn ▪ dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn bij de experimentele groep ▪ overzicht op de tussendoelen van beginnende geletterdheid ▪ methodegebonden toets voor fonemisch bewustzijn ▪ registratie middels bijgehouden logboek

Figuur 16. Kwalitatieve bevindingen uit gerichte observaties

Uit figuur 16 wordt geconcludeerd dat er tijdens het experiment voldoende tijd is gereserveerd voor fonemisch bewustzijn. Er is een dekkend aanbod door de inzet van de methode "Fonemisch bewustzijn". Deze methode biedt een overzicht op de tussendoelen van beginnende geletterdheid. Daarnaast vindt er signalering en registratie plaats tijdens het experiment, dat vóór het experiment niet is gebeurd.

4.1.3 Deelvraag B3: Wat zijn de kwalitatieve resultaten uit de semigestructureerde interviews met de leerkracht op het gebied van fonemisch bewustzijn?

Er heeft vóór en na het experiment tweemaal een semigestructureerd interview plaatsgevonden met de leerkracht over fonemisch bewustzijn. In figuur 17 zijn de kwalitatieve bevindingen uit de semigestructureerde interviews puntsgewijs weergegeven.

Onderdeel	Vóór het experiment	Na het experiment
Aanbod fonemisch bewustzijn	▪ onvolledig aanbod ▪ geen gebruik van methode betreffende fonemisch bewustzijn ▪ aanbod voor de hele groep	▪ dekkend aanbod ▪ gebruik van de methode "Fonemisch bewustzijn" ▪ gewerkt met een grote groep
Signalering en registratie	▪ geringe signalering en registratie ▪ weinig zicht op beheersing van de onderdelen van fonemisch bewustzijn	▪ signalering en registratie middels bijgehouden logboek uit de methode ▪ zicht op beheersing van de onderdelen van fonemisch bewustzijn middels observatie tijdens lessen en afgenomen toetsen
Methodegebonden toets	▪ geen afname van methodegebonden toets	▪ afname van methodegebonden toets "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn"
Niet methodegebonden toets	▪ afname niet methode gebonden toets "Taal voor Kleuters"	▪ Uitbreiding van niet methodegebonden toetsen "Toets auditieve analyse voor kleuters" en "Toets auditieve synthese voor kleuters"

Figuur 17. Kwalitatieve bevindingen uit semigestructureerde interviews

Uit figuur 17 wordt geconcludeerd dat de leerkracht enthousiast is over de gekozen behandeling, de methode "Fonemisch bewustzijn". In de doelstelling van het onderzoek in hoofdstuk 1 is vermeld dat er onvoldoende materiaal is voor fonemisch bewustzijn en dat het overzicht ontbreekt.

Na dit experiment van tien weken komt naar voren dat de leerkracht tevreden is met één methode voor fonemisch bewustzijn, waardoor er overzicht is over de verschillende onderdelen. Ook wordt er in de methode geobserveerd en geregistreerd, wat de leerkracht vastgelegd heeft in een logboek. Hierdoor heeft de leerkracht zicht gekregen op de ontwikkelingen van kinderen op het gebied van fonemisch bewustzijn.

4.2 Data met betrekking tot onderzoeksvraag C: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de experimentele groep bij de nul- en eindmeting?

In deze paragraaf zijn de data resultaten en analyse van de praktijkgerichte onderzoeksvraag C aan de hand van twee deelvragen weergegeven. De kwantitatieve resultaten van de experimentele groep bij de nul- en eindmeting zijn in staafdiagrammen verwerkt. Een belangrijk gegeven is dat de acht kleuters van groep O1 na de nulmeting zijn verdeeld in een experimentele- en controlegroep. De kleuters die het beste gescoord hebben, zijn verdeeld over de twee groepen. Vervolgens zijn de zwakst scorende kleuters verdeeld over de experimentele en controlegroep. In figuur 18 is te zien hoe de verdeling plaatsgevonden heeft.

Experimentele groep →	Leerkracht groep O1	Kleuter 1	Kleuter 3	Kleuter 5	Kleuter 7
Controlegroep →	Onderwijsassistent groep O1	Kleuter 2	Kleuter 4	Kleuter 6	Kleuter 8

Figuur 18. Verdeling experimentele en controlegroep

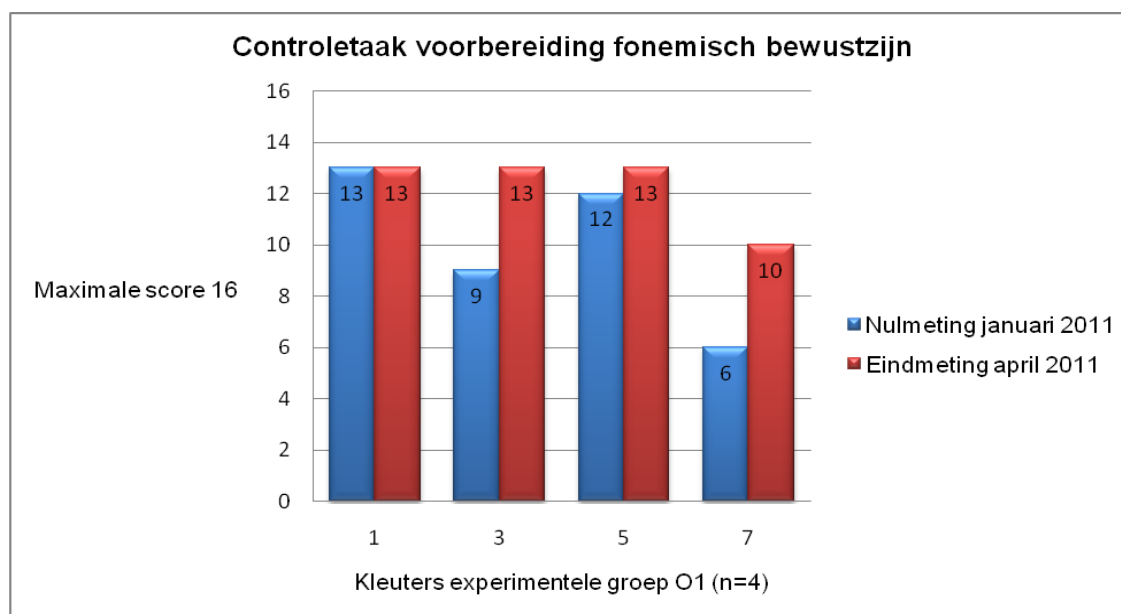
4.2.1 Deelvraag C1: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de experimentele groep van de methodegebonden toets bij de nul- en eindmeting?

De methodegebonden toets uit de methode “Fonemisch bewustzijn” is de “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”. De methodegebonden toets bestaat uit vier onderdelen die in figuur 19 zijn weergegeven.

Onderdelen methodegebonden toets
Goed luisteren
Bewustzijn van woorden en zinnen
Bewustzijn van lettergrepen
Rijmen

Figuur 19. Onderdelen methodegebonden toets

In staafdiagram 1 wordt de behaalde score van de experimentele groep van de totale toets weergegeven. Vervolgens worden de behaalde scores per onderdeel, zoals beschreven in figuur 19, in een staafdiagram weergegeven.

Staafdiagram 1. Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn

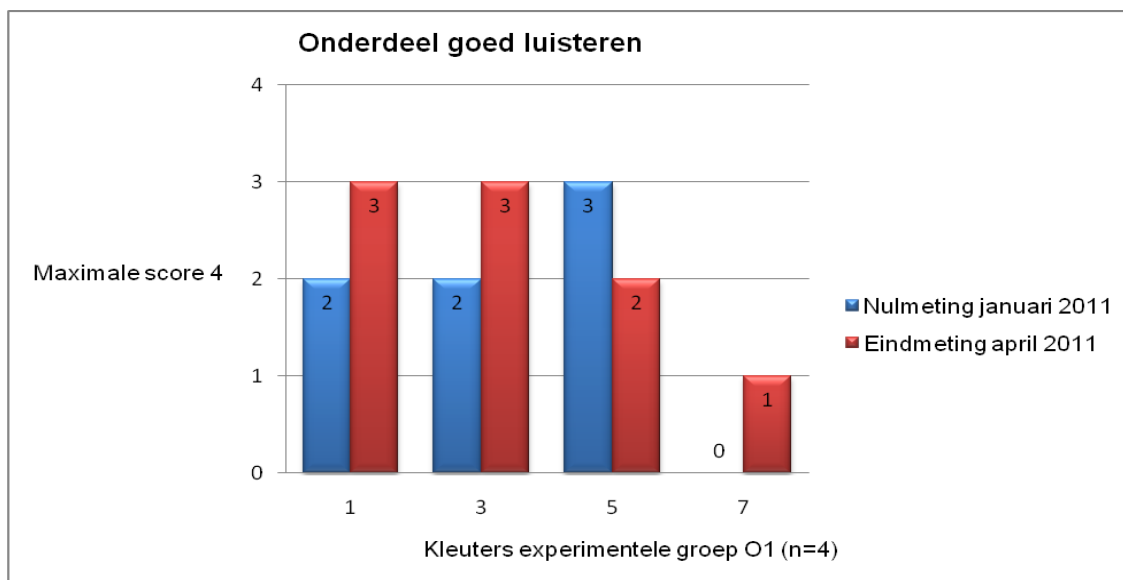
Uit staafdiagram 1 wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters van de experimentele groep na tien weken behandeling van de methode “Fonemisch bewustzijn” vooruit zijn gegaan op de vier onderdelen, zoals beschreven in figuur 19.

Dit zijn de vier onderdelen van fonemisch bewustzijn uit de methodegebonden toets "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn". Twee kleuters zijn sterk vooruit gegaan. Aan de methodegebonden toets is geen normering gekoppeld, omdat er geen normeringsonderzoek heeft plaatsgevonden (Huijbregts, 2008).

In figuur 20 zijn de onderdelen van de methodegebonden toets van makkelijk naar moeilijk geordend weergegeven. De vier onderdelen komen uit de methodegebonden toets "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn" (Huijbregts, 2008). In staafdiagram 2, 3, 4 en 5 zijn de resultaten van de vier kleuters van de experimentele groep per onderdeel weergegeven.

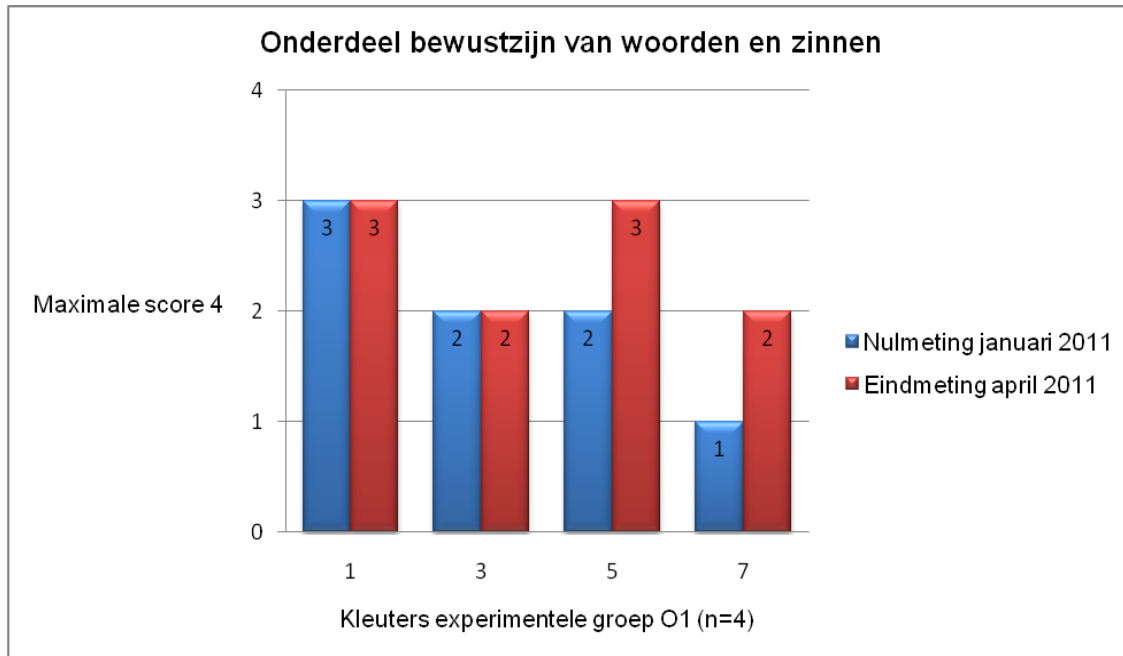
Onderdelen methodegebonden toets
Goed luisteren
Bewustzijn van woorden en zinnen
Bewustzijn van lettergrepen
Rijmen

Figuur 20. Onderdelen methodegebonden toets

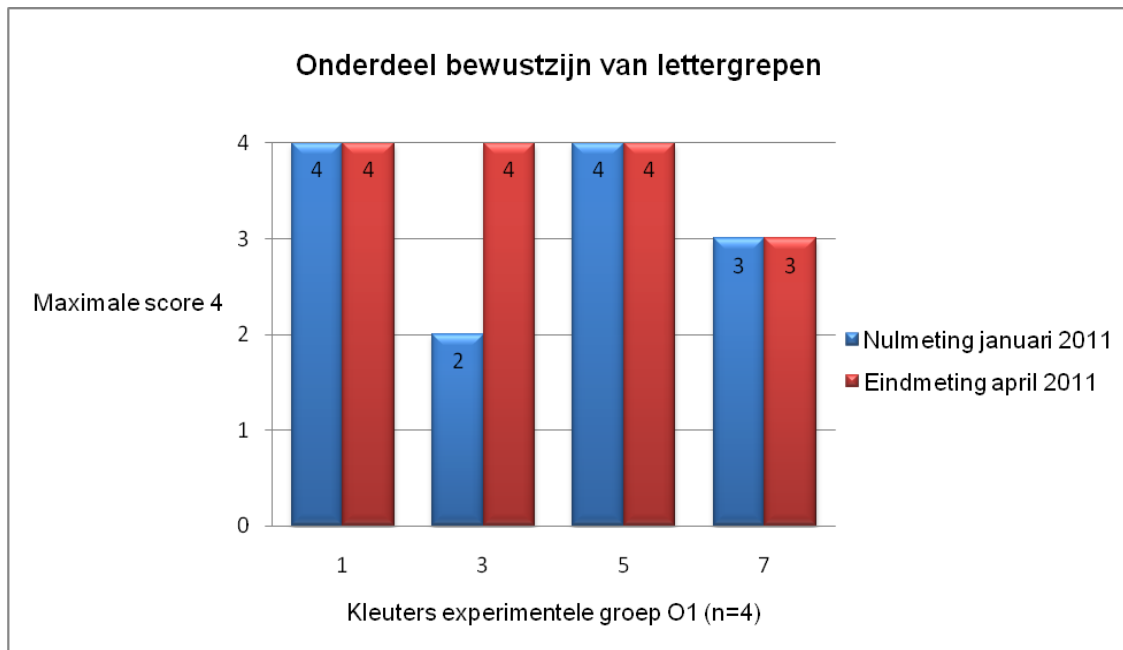
Staafdiagram 2. Onderdeel goed luisteren

Uit staafdiagram 2 wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters vooruit zijn gegaan op het onderdeel “goed luisteren”. Kleuter 5 laat een terugval zien. Geen van de kleuters heeft bij de eindmeting de maximale score behaald.

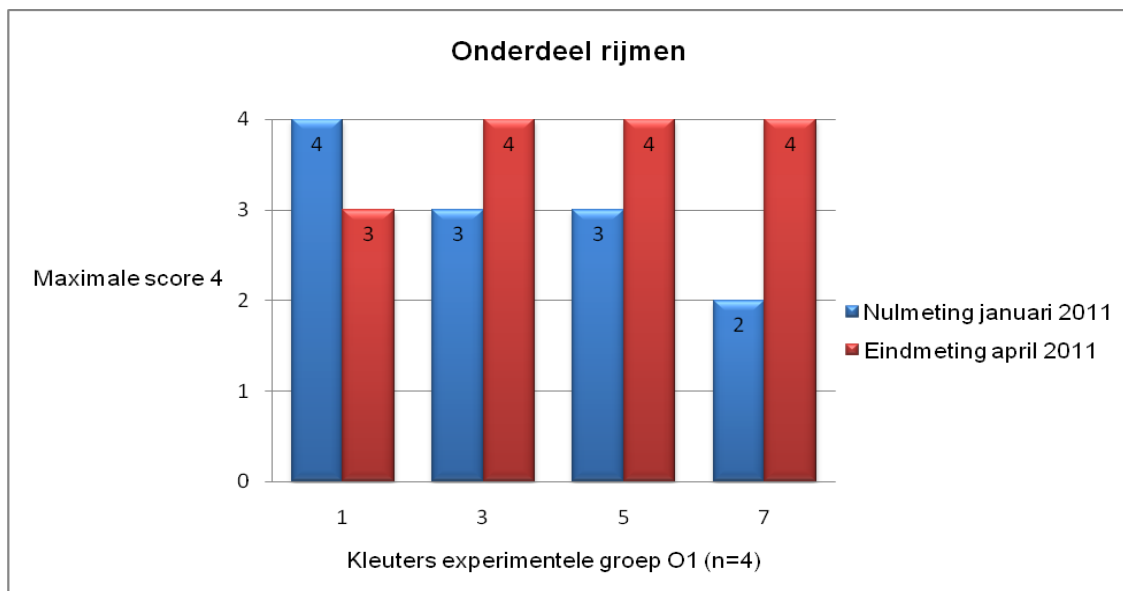
Staafdiagram 3. Onderdeel bewustzijn van woorden en zinnen

Uit staafdiagram 3 wordt geconcludeerd dat twee kleuters vooruit zijn gegaan op het onderdeel “bewustzijn van woorden en zinnen”. Daarnaast zijn twee kleuters gestagneerd. Zij hebben geen ontwikkeling doorgemaakt in tien weken. Geen van de kleuters heeft bij de eindmeting de maximale score behaald.

Staafdiagram 4. Onderdeel bewustzijn van lettergrepen

Uit staafdiagram 4 wordt geconcludeerd dat twee kleuters de maximale score hebben behaald bij de nulmeting. Zij kunnen geen vooruitgang meer maken. Kleuter 3 heeft de score verdubbeld in tien weken. Kleuter 7 is gestagneerd en heeft geen ontwikkeling doorgemaakt in tien weken. Drie kleuters hebben bij de eindmeting de maximale score behaald.

Staafdiagram 5. Onderdeel rijmen

Uit staafdiagram 5 wordt geconcludeerd dat kleuter 1 de maximale score heeft behaald bij de nulmeting. Deze kleuter kan geen vooruitgang meer maken. Opvallend is dat deze kleuter lager scoort bij de eindmeting. Kleuter 7 heeft de score verdubbeld in tien weken. Ook de andere twee kleuters zijn vooruit gegaan met één punt. Drie kleuters hebben bij de eindmeting de maximale score behaald.

In figuur 21 zijn de kwantitatieve resultaten van de experimentele groep nogmaals weergegeven, maar dan in een tabel.

Onderdelen methodegebonden toets →	Goed luisteren	Bewustzijn van woorden en zinnen	Bewustzijn van lettergrepen	Rijmen
Vooruitgegaan	3 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
Gestagneerd	-	2 kleuters	1 kleuter	-
Terugval laten zien	1 kleuter	-	-	1 kleuter
Geen vooruitgang mogelijk in verband met maximale score	-	-	2 kleuters	-

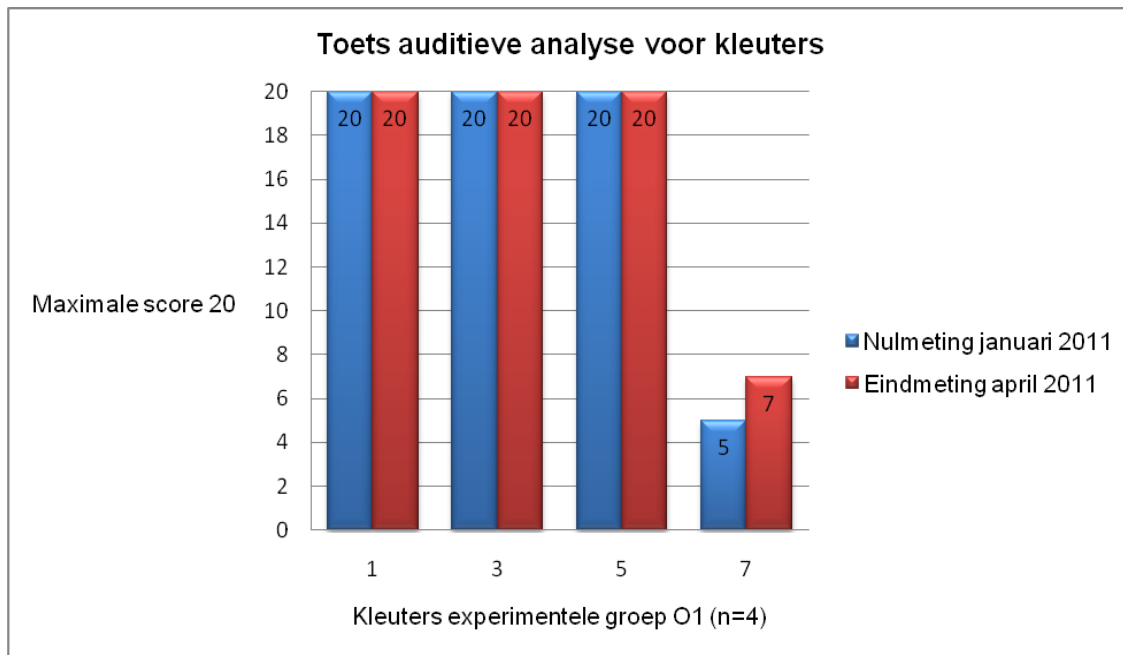
Figuur 21. Kwantitatieve resultaten experimentele groep

4.2.2 Deelvraag C2: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de experimentele groep van de niet methodegebonden toetsen bij de nul- en eindmeting?

Er zijn twee niet methodegebonden toetsen uit het "Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs" afgenomen. De toetsen zijn in figuur 22 weergegeven.

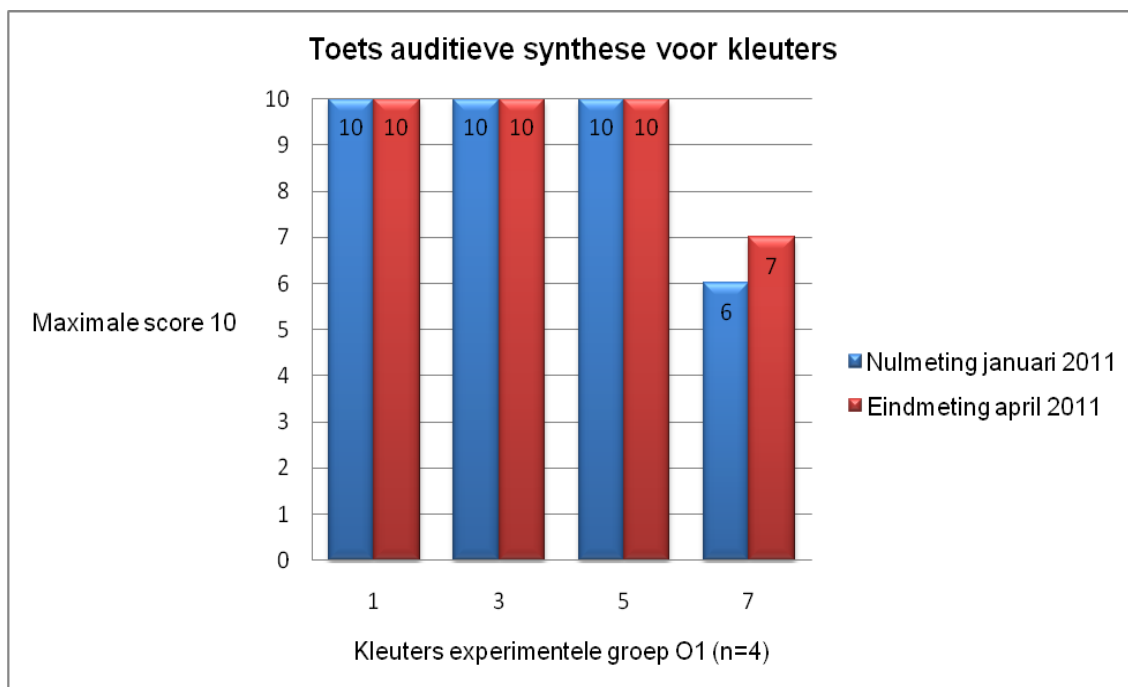
Niet methodegebonden toetsen
Toets auditieve analyse voor kleuters
Toets auditieve synthese voor kleuters

Figuur 22. Niet methodegebonden toetsen

Staafdiagram 6. Toets auditieve analyse voor kleuters

Uit staafdiagram 6 wordt geconcludeerd dat drie kleuters de maximale score hebben behaald bij de nulmeting. Zij kunnen geen vooruitgang meer maken. De drie kleuters hebben bij de eindmeting nog steeds de maximale score behaald. Kleuter 7 heeft een kleine vooruitgang laten zien.

Staafdiagram 7. Toets auditieve synthese voor kleuters

Uit staafdiagram 7 wordt geconcludeerd dat drie kleuters de maximale score hebben behaald bij de nulmeting. Dit zijn dezelfde kleuters die bij de toets auditieve analyse de maximale score hebben behaald. Zij kunnen geen vooruitgang meer maken. Kleuter 7 heeft een kleine vooruitgang laten zien, net als bij de toets auditieve analyse.

4.3 Data met betrekking tot onderzoeksvraag D: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de controlegroep bij de nul- en eindmeting?

In deze paragraaf zijn de data resultaten en analyse van de praktijkgerichte onderzoeksvraag D aan de hand van twee deelvragen weergegeven. De kwantitatieve resultaten van de controlegroep bij de nul- en eindmeting zijn in staafdiagrammen verwerkt.

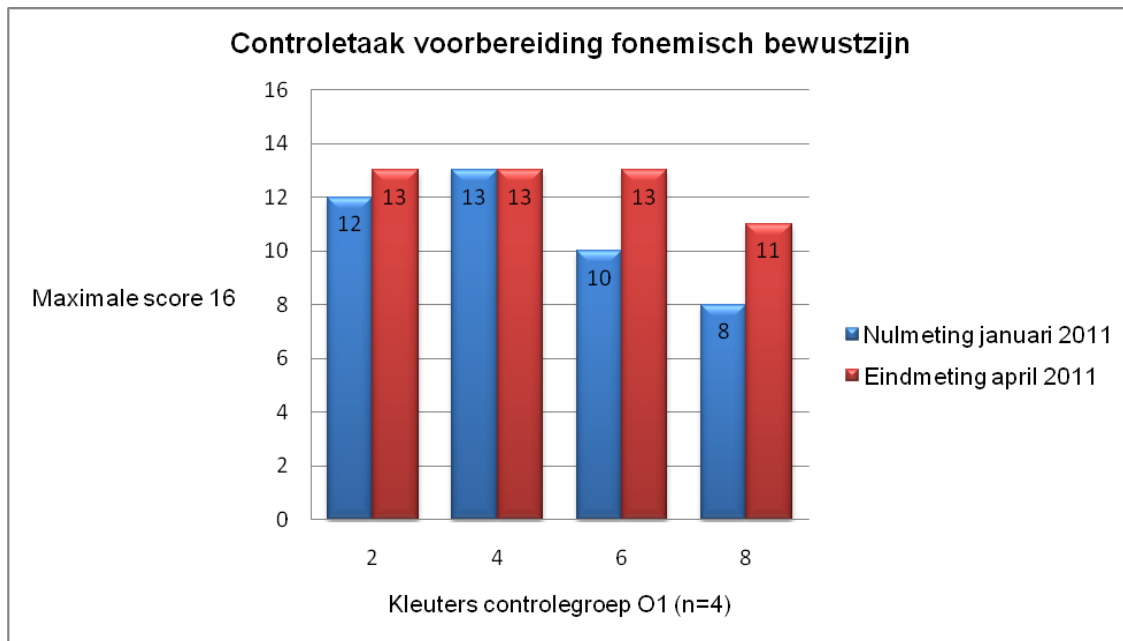
4.3.1 Deelvraag D1: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de controlegroep van de methodegebonden toets bij de nul- en eindmeting?

De methodegebonden toets uit de methode “Fonemisch bewustzijn” is de “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”. De methodegebonden toets bestaat vier onderdelen die in figuur 23 zijn weergegeven.

Onderdelen methodegebonden toets
Goed luisteren
Bewustzijn van woorden en zinnen
Bewustzijn van lettergrepen
Rijmen

Figuur 23. Onderdelen methodegebonden toets

In staafdiagram 8 wordt de behaalde score van de controlegroep van de totale toets weergegeven. Vervolgens worden de behaalde scores per onderdeel, zoals beschreven in figuur 23, in een staafdiagram weergegeven.

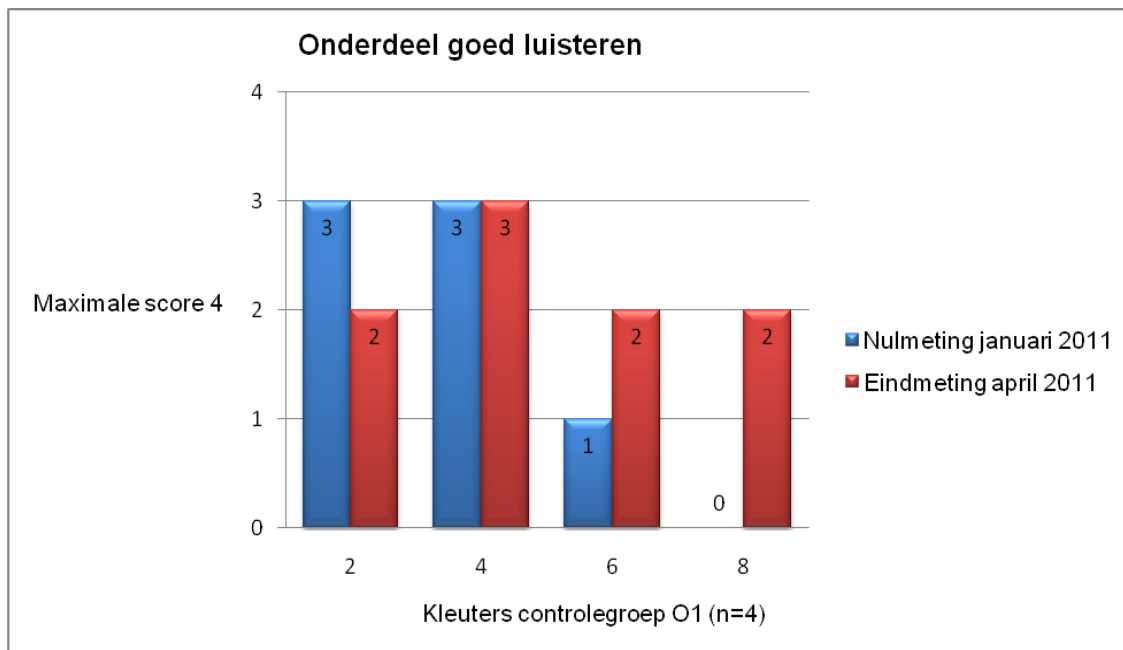
Staafdiagram 8. Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn

Uit staafdiagram 8 wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters uit de controlegroep na tien weken aanbod van de materialen en methodes, zoals beschreven in figuur 1, vooruit zijn gegaan op de vier onderdelen, zoals beschreven in figuur 23. Dit zijn de vier onderdelen van fonemisch bewustzijn uit de methodegebonden toets “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”. Twee kleuters zijn sterk vooruit gegaan.

In figuur 24 zijn de onderdelen van de methodegebonden toets van makkelijk naar moeilijk geordend weergegeven. De vier onderdelen komen uit de methodegebonden toets “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008). In staafdiagram 9, 10, 11 en 12 zijn de resultaten van de vier kleuters van de controlegroep per onderdeel weergegeven.

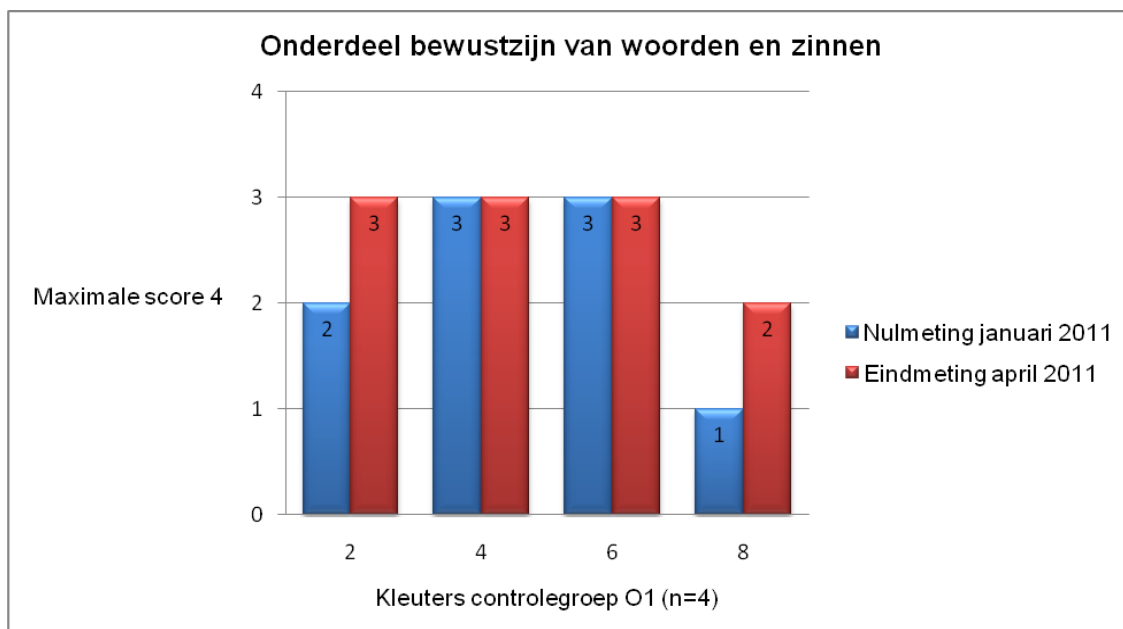
Onderdelen methodegebonden toets
Goed luisteren
Bewustzijn van woorden en zinnen
Bewustzijn van lettergrepen
Rijmen

Figuur 24. Onderdelen methodegebonden toets

Staafdiagram 9. Onderdeel goed luisteren

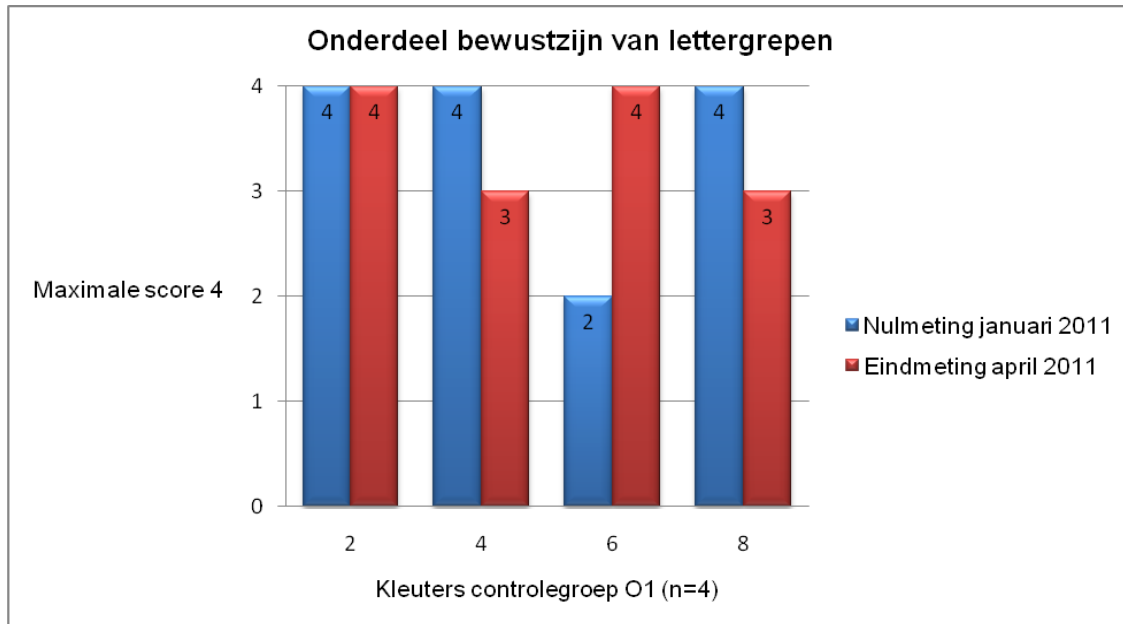
Uit staafdiagram 9 wordt geconcludeerd dat twee van de vier kleuters vooruit zijn gegaan op het onderdeel "goed luisteren". Kleuter 2 heeft na tien weken een terugval laten zien en kleuter 4 is gestagneerd. Geen van de kleuters heeft bij de eindmeting de maximale score behaald.

Staafdiagram 10. Onderdeel bewustzijn van woorden en zinnen

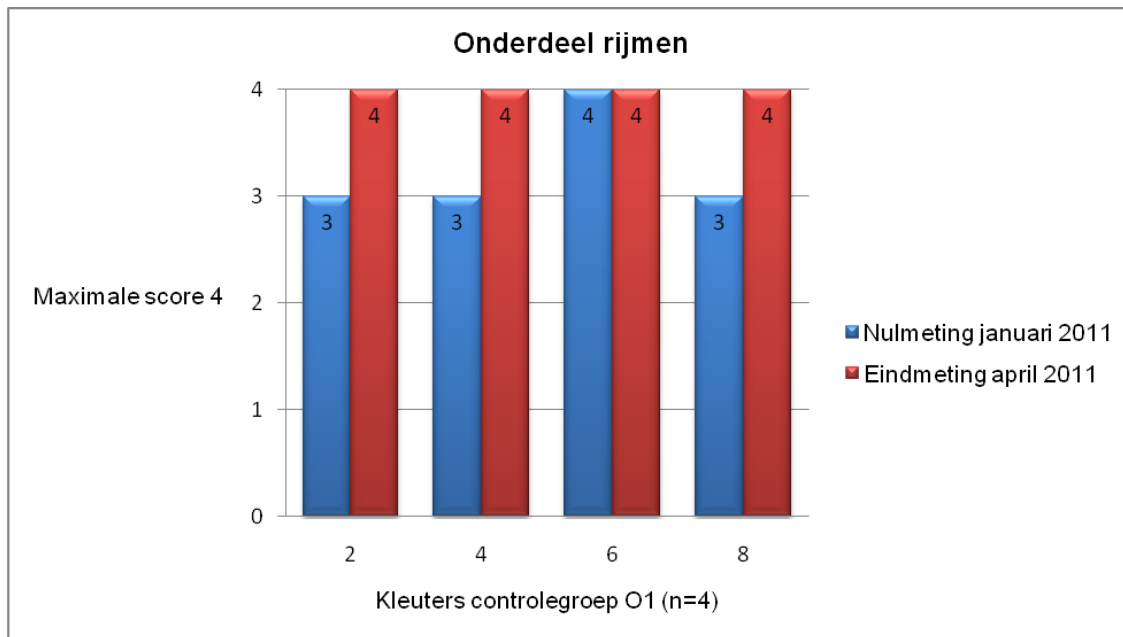
Uit staafdiagram 10 wordt geconcludeerd dat twee kleuters vooruit zijn gegaan op het onderdeel "bewustzijn van woorden en zinnen".

Daarnaast zijn twee kleuters gestagneerd. Zij hebben geen ontwikkeling doorgemaakt in tien weken. Geen van de kleuters heeft bij de eindmeting de maximale score behaald.

Staafdiagram 11. Onderdeel bewustzijn van lettergrepen

Uit staafdiagram 11 wordt geconcludeerd dat drie kleuters de maximale score hebben behaald bij de nulmeting. Zij kunnen geen vooruitgang meer maken. Opvallend is dat twee van deze drie kleuters na tien weken aanbod van de materialen en methodes, zoals beschreven in figuur 1, een terugval laten zien. Kleuter 6 heeft de score verdubbeld op het onderdeel "bewustzijn van lettergrepen". Twee kleuters hebben bij de eindmeting de maximale score behaald.

Staafdiagram 12. Onderdeel rijmen

Uit staafdiagram 12 wordt geconcludeerd dat kleuter 6 de maximale score heeft behaald bij de nulmeting. Deze kleuter kan geen vooruitgang meer maken. De andere drie kleuters zijn vooruitgegaan op het onderdeel "rijmen". Vier kleuters hebben bij de eindmeting de maximale score behaald.

In figuur 25 zijn de kwantitatieve resultaten van de controlegroep nogmaals weergegeven, maar dan in een tabel.

Onderdelen methodegebonden toets →	Goed luisteren	Bewustzijn van woorden en zinnen	Bewustzijn van lettergrepen	Rijmen
Vooruitgegaan	2 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
Gestagneerd	1 kleuter	2 kleuters	-	-
Terugval laten zien	1 kleuter	-	2 kleuters	-
Geen vooruitgang mogelijk in verband met maximale score	-	-	1 kleuter	1 kleuter

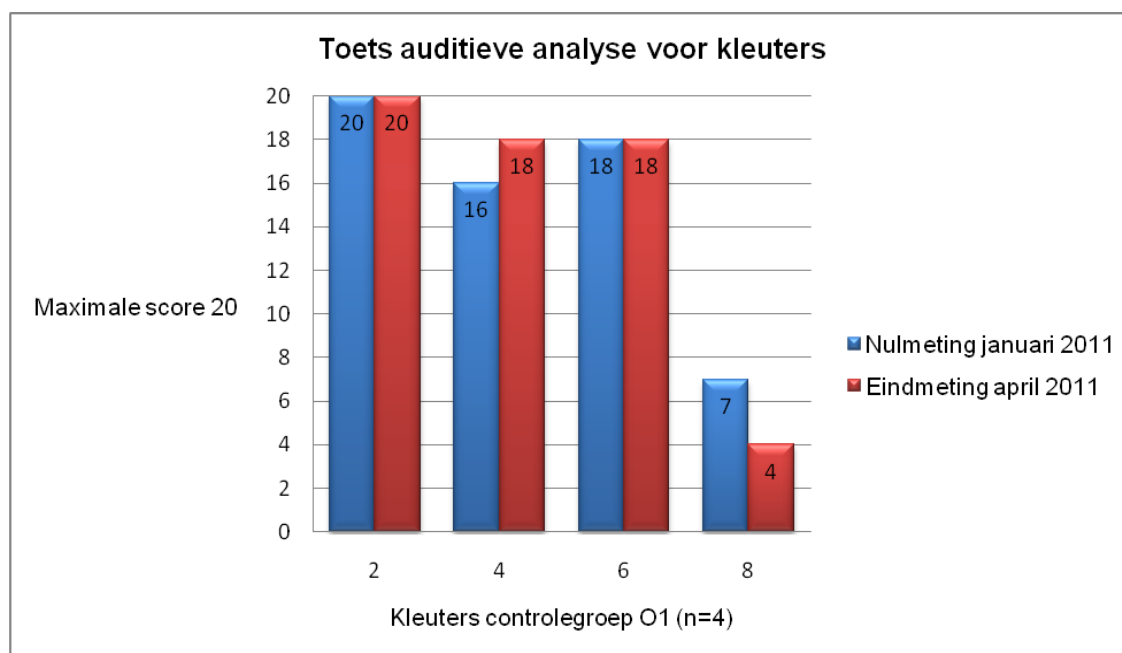
Figuur 25. Kwantitatieve resultaten controlegroep

4.3.2 Deelvraag D2: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de vier kleuters in de controlegroep van de niet methodegebonden toetsen bij de nul- en eindmeting?

Er zijn twee niet methodegebonden toetsen uit het “Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs” afgenomen. De toetsen zijn in figuur 26 weergegeven.

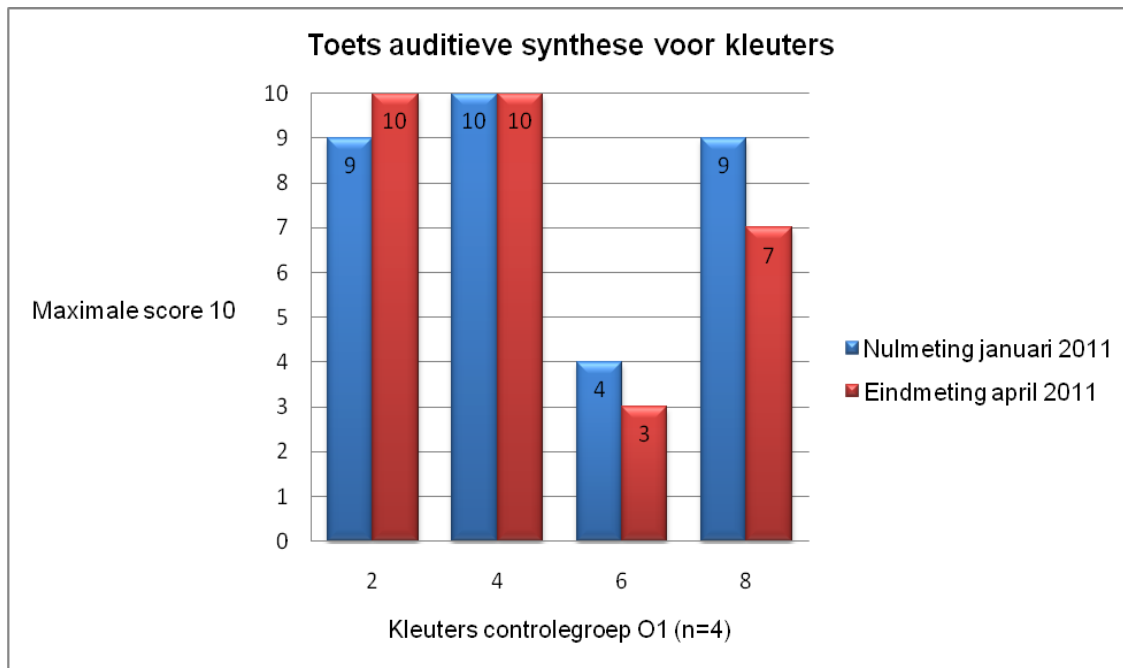
Niet methodegebonden toetsen
Toets auditieve analyse voor kleuters
Toets auditieve synthese voor kleuters

Figuur 26. Niet methodegebonden toetsen

Staafdiagram 13. Toets auditieve analyse voor kleuters

Uit staafdiagram 13 wordt geconcludeerd dat kleuter 2 de maximale score heeft behaald bij de nulmeting. Deze kleuter kan geen vooruitgang meer maken. Kleuter 4 is vooruitgegaan en kleuter 6 is gestagneerd. Kleuter 8 laat een terugval zien na tien weken aanbod van de materialen en methodes, zoals beschreven in figuur 1.

Staafdiagram 14. Toets auditieve synthese voor kleuters

Uit staafdiagram 14 wordt geconcludeerd dat kleuter 4 de maximale score heeft behaald bij de nulmeting. Deze kleuter kan geen vooruitgang meer maken. Kleuter 2 is vooruitgegaan en twee kleuters laten een terugval zien.

In figuur 27 zijn de kwantitatieve resultaten van de experimentele en controlegroep nogmaals weergegeven, maar dan in een tabel.

		Goed luisteren	Bewustzijn van woorden en zinnen	Bewustzijn van lettergrepen	Rijmen
Vooruitgang	Experimentele groep	3 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
	Controlegroep	2 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
Stagnatie	Experimentele groep	-	2 kleuters	1 kleuter	-
	Controlegroep	1 kleuter	2 kleuters	-	-
Terugval	Experimentele groep	1 kleuter	-	-	1 kleuter
	Controlegroep	1 kleuter	-	2 kleuters	-
Geen vooruitgang mogelijk (maximale score)	Experimentele groep	-	-	2 kleuters	-
	Controlegroep	-	-	1 kleuter	1 kleuter

Figuur 27. Kwantitatieve resultaten experimentele en controlegroep

Hoofdstuk 5 Conclusies

Inleiding

In dit hoofdstuk worden de conclusies gepresenteerd op basis van de resultaten van hoofdstuk 4. De resultaten van dit praktijkonderzoek worden vergeleken met de uitkomsten van het literatuuronderzoek in hoofdstuk 2. In paragraaf 5.1 wordt de eindconclusie naar aanleiding van de centrale onderzoeksvraag geformuleerd. In paragraaf 5.2 wordt de conclusie van onderzoeksvraag A beschreven, gevolgd door onderzoeksvraag B in paragraaf 5.3, onderzoeksvraag C in paragraaf 5.4 en onderzoeksvraag D in paragraaf 5.5. Tot slot worden in paragraaf 5.6 de vervolgstappen genoemd.

5.1 Eindconclusie van de centrale onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag is in figuur 28 weergegeven.

Centrale onderzoeksvraag
<i>Leidt de gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” (Huijbregts, 2008), aantoonbaar tot verbeterde resultaten op het gebied van fonemisch bewustzijn in tien weken bij vier kleuters van de experimentele groep met ernstige leer- en/of gedragsproblemen uit groep O1 van SBO de Piramide ten opzichte van de controlegroep?</i>

Figuur 28. Centrale onderzoeksvraag

Het antwoord op de centrale onderzoeksvraag luidt “ja”. Het consequent gebruik van de methode “Fonemisch bewustzijn” leidt aantoonbaar tot verbeterde resultaten bij de experimentele groep.

Uit staafdiagram 1 wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters van de experimentele groep vooruit zijn gegaan op de onderdelen van fonemisch bewustzijn. De vier kleuters zijn in tien weken 9 punten vooruitgegaan ten opzichte van de nulmeting. Uit staafdiagram 8 wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters van de controlegroep vooruit zijn gegaan op de onderdelen van fonemisch bewustzijn. De vier kleuters zijn in tien weken 7 punten vooruitgegaan ten opzichte van de nulmeting. De verschillen in verbeterde resultaten van de experimentele groep zijn klein ten opzichte van de controlegroep. Beiden groepen maken weinig vooruitgang door in tien weken. Deze kleine vooruitgang kan te maken hebben met het feit dat de onderzoeksgroep kleuters van het speciaal basisonderwijs zijn. De kleuters met ernstige leerproblemen hebben waarschijnlijk meer tijd nodig dan tien weken om een groei door te maken op een onderdeel van fonemisch bewustzijn. Daarnaast hebben de kleuters met ernstige gedragsproblemen meer moeite met de onderdelen waarin concentratie een rol speelt.

5.2 Conclusie van onderzoeksvraag A: Wat is er vanuit de literatuur bekend over fonemisch bewustzijn?

In de taal- en leesmethoden voor groep 1 en 2 komt het fonemisch bewustzijn zeer weinig aan de orde (Huijbregts, 2008). Dit gegeven is herkenbaar voor de onderzoeksschool. Gedurende dit experiment van tien weken is het fonemisch bewustzijn een kwartier per dag aangeboden bij de experimentele groep middels het gebruik van de methode "Fonemisch bewustzijn". Hiermee is voldaan aan de eisen van de kwaliteitskaart "tijd voor lezen en taal" van Förrer (2010). In de kwaliteitskaart staat beschreven dat het fonemisch bewustzijn in de grote groep drie tot vijf maal per week een kwartier aangeboden dient te worden. In dit experiment van tien weken is gekozen voor een aanbod van vijf maal per week, omdat de onderzoeksgroep kleuters van het speciaal basisonderwijs zijn. Zij hebben extra veel behoefte aan herhaling en inslijping van de lesstof, zo ook van de onderdelen van fonemisch bewustzijn.

Het belang van een aanbod op fonemisch bewustzijn heeft in dit onderzoek centraal gestaan. Pressley (2002) geeft aan dat fonemisch bewustzijn één van de belangrijkste voorspellers is voor het al of niet toekomstig leessucces.

Aangezien er veel kinderen op de onderzoeksschool ernstige leesproblemen hebben, is een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn in de kleutergroep van groot belang. In *Learning to Read and Write: Developmentally Appropriate Practices for Young Children* (1998) wordt gesteld dat er in omvang toenemend bewijs is dat het stimuleren van fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen de leesresultaten versterkt. Vernooy (1999) geeft aan dat het onderscheiden van fonemen binnen een woord vrijwel nooit spontaan wordt geleerd, maar om gericht onderwijs vraagt. In dit experiment is er tien weken gericht onderwijs gegeven middels een dekkend aanbod op de onderdelen van fonemisch bewustzijn.

5.3 Conclusie van onderzoeksvraag B: Wat is het aanbod van taal en lezen in groep O1 voor en na het experiment?

Het aanbod van taal en lezen in groep O1 voorafgaand aan dit onderzoek is weergegeven in figuur 1. Het aanbod van taal en lezen tijdens dit onderzoek is in figuur 15 weergegeven. Middels dit onderzoek is het aanbod in groep O1 uitgebreid met de invoering van activiteiten uit de methode "Fonemisch bewustzijn". De leerkracht heeft vijf maal per week, een kwartier per dag, de onderdelen van fonemisch bewustzijn vergroot. De handelingsverlegenheid in paragraaf 1.1 is de basis geweest voor het uitvoeren van dit onderzoek. Middels de invoering van activiteiten uit de methode "Fonemisch bewustzijn" is er een dekkend aanbod gerealiseerd op het gebied van fonemisch bewustzijn in groep O1.

Voorafgaand aan dit onderzoek werd er één niet methodegebonden toets afgenomen, CITO Taal voor Kleuters. In dit onderzoek zijn er twee niet methodegebonden toetsen afgenomen, namelijk "Toets auditieve analyse voor kleuters" en de "Toets auditieve synthese voor kleuters". Er is voor deze twee toetsen gekozen omdat auditieve analyse en synthese (en letterkennis) de beste voorspellers zijn voor het latere leessucces (Van Kleef, 2002).

Voorafgaand aan dit onderzoek werd er geen methodegebonden toets afgenomen op het gebied van fonemisch bewustzijn. In dit onderzoek is de "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn" uit de methode "Fonemisch bewustzijn" afgenomen. Deze controletaak is een hulpmiddel voor de leerkracht om te controleren of de kleuters de geleerde onderdelen beheersen (Huijbregts, 2008). De leerkracht heeft een logboek bijgehouden gedurende het experiment. Hierdoor heeft ze de aangeboden onderdelen van de methode "Fonemisch bewustzijn" geobserveerd en gesignaleerd bij de vier kleuters van de experimentele groep.

De ervaring van de leerkracht ten aanzien van de methode "Fonemisch bewustzijn" is positief. De leerkracht biedt middels deze methode een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn doordat alle onderdelen aangeboden zijn. De kleuters hebben plezier beleefd aan de spelletjes. Door het gebruik van deze methode, de duidelijke leerlijn in de oefeningen en het bijgehouden logboek heeft de leerkracht meer zicht gekregen op de ontwikkeling van de kinderen. Middels een goede observatie, signalering en registratie worden zwak presterende kleuters beter herkend door de leerkracht. Uit een artikel van Vernooij (2002) blijkt dat veel leerkrachten het inzetten van programma's voor fonemisch bewustzijn 'onnatuurlijk' of 'niet authentiek' vinden. In contrast met de bovenstaande mening van veel leerkrachten, ervaart de leerkracht van de onderzoeksgroep een methode voor fonemisch bewustzijn als zeer positief.

5.4 Conclusie van onderzoeksvraag C: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de experimentele groep bij de nul- en eindmeting?

Uit de resultaten van de methodegebonden toets, de "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn", wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters vooruit zijn gegaan na tien weken (staafdiagram 1). De vier kleuters hebben bij de nulmeting gezamenlijk 40 punten gescoord en bij de eindmeting 49 punten. Zij hebben in tien weken een vooruitgang van 9 punten behaald.

In figuur 29 zijn de resultaten van de methodegebonden toets opgesplitst in vier onderdelen van fonemisch bewustzijn.

Onderdelen methodegebonden toets →	Goed luisteren	Bewustzijn van woorden en zinnen	Bewustzijn van lettergrepen	Rijmen
Vooruitgegaan	3 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
Gestagneerd	-	2 kleuters	1 kleuter	-
Terugval laten zien	1 kleuter	-	-	1 kleuter
Geen vooruitgang mogelijk in verband met maximale score	-	-	2 kleuters	-

Figuur 29. Kwantitatieve resultaten experimentele groep

De meeste kleuters zijn na tien weken vooruit gegaan bij de onderdelen “goed luisteren” (staafdiagram 2) en “rijmen” (staafdiagram 5). Echter heeft één kleuter bij beiden onderdelen een terugval laten zien. Bij het onderdeel “bewustzijn van woorden en zinnen” (staafdiagram 3) zijn twee kleuters gestagneerd. Twee kleuters hebben bij het onderdeel “bewustzijn van lettergrepen” (staafdiagram 4) de maximale score behaald bij de nulmeting. Zij hebben geen vooruitgang meer kunnen maken.

Uit de resultaten van de niet methodegebonden toetsen, de “Toets auditieve analyse voor kleuters” (staafdiagram 6) en de “Toets auditieve synthese voor kleuters” (staafdiagram 7), wordt geconcludeerd dat drie kleuters de maximale score hebben behaald bij de nulmeting. De toetsen waren in deze situatie niet valide en zinvol, omdat de toetsen voor deze drie kleuters niet gedaan hebben wat ze moesten doen, namelijk een groei zichtbaar maken. De kleuter die bij de nulmeting geen maximale score heeft behaald, laat bij de toetsen een kleine vooruitgang zien na tien weken.

5.5 Conclusie van onderzoeksvraag D: Wat zijn de kwantitatieve resultaten van de controlegroep bij de nul- en eindmeting?

Uit de resultaten van de methodegebonden toets, de “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”, wordt geconcludeerd dat drie van de vier kleuters vooruit zijn gegaan na tien weken (staafdiagram 8). De vier kleuters hebben bij de nulmeting gezamenlijk 43 punten gescoord en bij de eindmeting 50 punten. Zij hebben in tien weken een vooruitgang van 7 punten behaald. De controlegroep heeft een iets kleinere vooruitgang gemaakt dan de experimentele groep. In figuur 30 zijn de resultaten van de methodegebonden toets opgesplitst in vier onderdelen van fonemisch bewustzijn.

Onderdelen methodegebonden toets →	Goed luisteren	Bewustzijn van woorden en zinnen	Bewustzijn van lettergrepen	Rijmen
Vooruitgegaan	2 kleuters	2 kleuters	1 kleuter	3 kleuters
Gestagneerd	1 kleuter	2 kleuters	-	-
Terugval laten zien	1 kleuter	-	2 kleuters	-
Geen vooruitgang mogelijk in verband met maximale score	-	-	1 kleuter	1 kleuter

Figuur 30. Kwantitatieve resultaten controlegroep

De meeste kleuters zijn na tien weken vooruit gegaan bij het onderdeel “rijmen” (staafdiagram 12). Bij het onderdeel “bewustzijn van woorden en zinnen” (staafdiagram 10) zijn twee kleuters gestagneerd. Bij het onderdeel “bewustzijn van lettergrepen” (staafdiagram 11) hebben twee kleuters een terugval laten zien. Daarnaast heeft één kleuter bij het onderdeel “bewustzijn van lettergrepen” de maximale score behaald bij de nulmeting. Een andere kleuters heeft bij het onderdeel “rijmen” de maximale score behaald bij de nulmeting.

Uit de resultaten van de niet methodegebonden toets, de “Toets auditieve analyse voor kleuters” (staafdiagram 13) wordt geconcludeerd dat één kleuter van de controlegroep de maximale score heeft behaald bij de nulmeting.

Uit de resultaten van de niet methodegebonden toets, de “Toets auditieve synthese voor kleuters” (staafdiagram 14) heeft ook één kleuter van de controlegroep de maximale score behaald bij de nulmeting. De toetsen waren in deze situatie niet valide en zinvol, omdat de toetsen voor deze twee kleuters niet gedaan hebben wat ze moesten doen, namelijk een groei zichtbaar maken. Een positief gegeven is dat bij iedere toets één kleuter vooruit is gegaan in tien weken. Een zorgelijk gegeven is dat bij de “Toets auditieve analyse voor kleuters” één kleuter gestagneerd is en dat één kleuter een terugval heeft laten zien. Bij de “Toets auditieve synthese voor kleuters” hebben twee kleuters een terugval laten zien.

Samenvattend blijkt dat de verschillen in verbeterde resultaten van de experimentele groep ten opzichte van de controlegroep klein zijn. Immers heeft de experimentele groep bij de methodegebonden toets bij de eindmeting slechts twee punten hoger gescoord ten opzichte van de controlegroep. Daarnaast is gebleken dat de niet methodegebonden toetsen niet valide en zinvol zijn geweest voor de kleuters die bij de nulmeting de maximale score hebben behaald.

Een positief gegeven is dat de methode “Fonemisch bewustzijn” een impuls heeft gegeven in het aanbod op de onderdelen van fonemisch bewustzijn. Er is in Learning to Read and Write: Developmentally Appropriate Practices for Young Children (1998) gesteld dat het stimuleren van fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen de leesresultaten versterken. De gekozen behandeling, de methode “Fonemisch bewustzijn” is effectief geweest, omdat de experimentele groep meer vooruitgang heeft gemaakt dan de controlegroep. Het consequent gebruik van de methode “Fonemisch bewustzijn” zal in de toekomst aantoonbaar tot verbeterde resultaten leiden bij de kleuters van de onderzoeksschool.

5.6 Vervolgstappen

De resultaten van dit onderzoek zijn allereerst gepresenteerd aan de leerkracht, de onderwijsassistent en de intern begeleider van de onderbouw.

Het resultaat van dit onderzoek is dat de methode "Fonemisch bewustzijn" consequent wordt ingezet in het schooljaar 2011-2012. Ahlers (2007) benadrukt dat het fonemisch bewustzijn in de grote groep drie tot vijf maal per week, een kwartier per dag, aangeboden moet worden. Huijbregts (2008) adviseert vanuit de methode om elke dag een oefening van fonemisch bewustzijn aan te bieden. De kleine groep bestaat uit kleuters die moeite hebben met de oefening in de grote groep en de kleine groep kan steeds van samenstelling veranderen. Middels de afname van de "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn" wordt in één oogopslag duidelijk welke kleuters in aanmerking komen voor de kleine groep. Deze zwak scorende kleuters dienen, naast het aanbod van een kwartier in de ochtend, ook een herhaald aanbod te krijgen van een kwartier in de middag. Op deze manier vindt er een goede signalering en registratie plaats. De methode- en niet methodegebonden toetsen die in dit onderzoek afgenomen worden, krijgen een plek op de toetskalender van de onderzoeksschool en worden bij alle kleuters afgenomen. In het schooljaar 2011-2012 wordt er in groep O1 met een grote en kleine groep gewerkt. De bevindingen van dit onderzoek zijn ook aan de andere collega's van de onderzoeksschool gepresenteerd, aan de hand van een PowerPoint presentatie. De onderzoeker gaat het proces coördineren, vanuit de rol als dyslexiespecialist. Op deze wijze heeft dit onderzoek veel betekenis voor de verbetering van de praktijk.

Op korte termijn wordt een flinke impuls gegeven aan het aanbod betreffende fonemisch bewustzijn. Een adequate inwerking voor de leerkrachten van groep O1, een goede ondersteuning in het aanbod en het bewaken van het proces zijn belangrijke stappen voor de onderzoeker.

Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of het aanbod van de methode "Fonemisch bewustzijn" daadwerkelijk leidt tot verhoogd leessucces in groep 3 op het speciaal basisonderwijs. Dit wordt bevestigd in Learning to Read and Write: Developmentally Appropriate Practices for Young Children (1998). Daar wordt gesteld dat er in omvang toenemend bewijs is dat het stimuleren van fonemisch bewustzijn in de kleutergroepen de leesresultaten versterkt.

Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek – discussie

Inleiding

In paragraaf 6.1 vindt de reflectie op de onderzoeksresultaten plaats. In paragraaf 6.2 wordt dit onderzoek geëvalueerd. Verder wordt in paragraaf 6.3 de betekenis van het onderzoek voor mezelf omschreven. Tot slot staan in paragraaf 6.4 de ethische uitgangspunten beschreven.

6.1 Reflectie op de onderzoeksresultaten

De kwantitatieve onderzoeksresultaten hebben geleid tot een kleine vooruitgang bij de experimentele groep kleuters op het gebied van fonemisch bewustzijn. Deze kleine vooruitgang heeft te maken met het feit dat de onderzoeksgroep kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen van het speciaal basisonderwijs zijn. De resultaten zijn conform mijn verwachting. De niet methodegebonden toetsen bleken niet valide te zijn, gezien de maximale score van drie kleuters uit de experimentele groep bij de nulmeting. Ook één kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve analyse voor kleuters” en een andere kleuter van de controlegroep heeft de maximale score behaald bij de “Toets auditieve synthese voor kleuters”.

Daarentegen zijn er twee ontwikkelingen erg belangrijk. Ten eerste is een positief gegeven dat de inzet van de methode “Fonemisch bewustzijn” ervoor heeft gezorgd dat er een dekkend aanbod is gerealiseerd op fonemisch bewustzijn. Ten tweede is de leerkracht van de onderzoeksgroep het belang van een dekkend aanbod nog meer in gaan zien.

Dit onderzoek is uitgevoerd in de eigen beroepspraktijk. Het fonemisch bewustzijn betrof de handelingsverlegenheid binnen de school en daarnaast heeft dit onderwerp mijn persoonlijke interesse. Het praktijkonderzoek heeft zijn startpunt bij verlegenheidsituaties in de praktijk (Harinck, 2007). Ik ben me ervan bewust dat dit onderzoek geen zuiver experiment is geweest, aangezien er met een kleine onderzoeksgroep is gewerkt.

Ik verwacht dat de methode “Fonemisch bewustzijn” aantoonbaar tot verbeterde resultaten leidt, indien de methode structureel wordt aangeboden aan de hele groep kleuters gedurende een schooljaar. Ik verwacht verbeterde resultaten, omdat kinderen baat hebben bij een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn, dat iedere dag één tot twee maal aangeboden wordt.

6.2 Evaluatie van het onderzoek

Ponte (2009) geeft een mooie uitdrukking van een actieonderzoek weer: “In actieonderzoek stap je op de trein en reis je mee met de andere passagiers. Je praat met de mensen om je heen, de conducteur, de machinist en monteur en je kijkt naar het landschap dat voorbij komt, hoort het geluid van de trein bij versnellen en vertragen”. Deze beschrijving geeft mijn onderzoeksproces weer.

Tijdens enkele studiemiddagen omtrent lezen heb ik mijn inspiratie opgedaan voor het onderzoeksonderwerp. Op het gebied van aanvankelijk en technisch lezen zijn er op de onderzoeksschool de afgelopen jaren positieve ontwikkelingen doorgemaakt. In gesprekken met de leerkrachten van de onderbouw, werd me duidelijk dat er geen dekkend aanbod was op het gebied van fonemisch bewustzijn. Het schrijven van een meesterstuk was voor mij een perfecte aanleiding om mijn onderzoek te richten op fonemisch bewustzijn. Mijn actieonderzoek werd door anderen binnen de school zeer gewaardeerd. Dit bevestigt de uitspraak van Smeets & Ponte (2009). De dialoog met collega's is van belang geweest om feedback te krijgen en kennis en inzichten te delen om zo het fonemisch bewustzijn te laten leven binnen de school.

Ik heb als leerkracht en onderzoeker het voortouw genomen, ook wel teacher leadership genoemd (Dijkman, 2011).

De centrale onderzoeksvraag was in het beginstadium te breed opgezet. Daardoor ging ik op zoek naar een brede theoretische onderbouwing. De docent en critical friends van de opleiding hebben mij bewust gemaakt van het feit dat mijn onderzoeksvraag te breed van opzet was. Hierdoor heb ik mijn centrale onderzoeksvraag afgebakend, waardoor ik meer specifiek op zoek ben gegaan naar theorie. Bij een eventueel volgend praktijkonderzoek zou ik de onderzoeksvraag nog specifiekere omschrijven. In het begin vond ik het moeilijk om binnen de kaders van het maximaal aantal woorden te blijven, en was ik geneigd te lang van stof te zijn. Bij het schrijven van ieder hoofdstuk was ik me bewust van de opmerking "iedere zin doet ertoe". Op deze manier ben ik tot aan het eind SMART te werk gegaan.

Daarentegen zou ik een aantal zaken een volgende keer anders gedaan hebben. Ten eerste bleken de twee niet methodegebonden toetsen niet valide en zinvol te zijn voor de kleuters die de maximale score behaald hebben bij de nulmeting. Ik had op zoek kunnen gaan naar andere betrouwbare toetsen, om een valide beeld te krijgen. In dit onderzoek is er niet naar andere toetsen gezocht, omdat ik me pas hiervan bewust was na de eindmeting. Ten tweede leek het me interessant om met een grotere onderzoeksgroep te werken, maar dit was niet mogelijk omdat er één kleutergroep op de onderzoeksschool aanwezig is.

Ik ben tevreden met de keuze van mijn onderwerp van dit praktijkonderzoek, omdat mijn kennis op het gebied van fonemisch bewustzijn sterk gegroeid is. Dit onderzoek krijgt zijn vervolg omdat ik als dyslexiespecialist dit proces in groep O1 ga coördineren. De methode "Fonemisch bewustzijn" wordt in schooljaar 2011-2012 consequent ingezet in groep O1 en dat geeft een positief gevoel over mijn praktijkonderzoek. De praktijk is er immers echt mee geholpen, en dat is het belangrijkste doel van een praktijkonderzoek. Doordat de methode iedere dag ingezet gaat worden, krijgt de school een beter zicht op de ontwikkelingen van kleuters op fonemisch bewustzijn.

6.3 Betekenis van het onderzoek voor mezelf

In 2008 heb ik mijn eerste praktijkonderzoek gedaan. De onderzoekservaring, de enorme hoeveelheid werk, maar voornamelijk het enthousiasme in het doen van onderzoek zijn me bijgebleven. Met deze kennis en ervaring ben ik dit praktijkonderzoek ingestapt. Ik heb gedurende dit onderzoek een persoonlijke ontwikkeling doorgemaakt. Het opdoen van kennis en het reflecteren op de theorie en de praktijk leidden tot een perspectiefterruiming. Ook is mijn visie op het onderwijs verrijkt door het lezen van literatuur en het doen van onderzoek. Naast de samenwerking met collega's deelde ik ook kennis uit het onderzoek met de docent en de critical friends van de opleiding. De samenwerking met hen heb ik als positief ervaren. Zij hebben gezorgd voor een kritische blik, duidelijke feedback, steun en stimulans in mijn onderzoek.

Pine (2009) stelt vast dat een actieonderzoek leidt tot ontwikkeling van kennis en persoonlijk en professioneel zelfvertrouwen. Ik heb ervaren dat mijn actieonderzoek inderdaad leidt tot deze ontwikkeling. Daarnaast heeft het proces van dit actieonderzoek mij geholpen om kritische vragen te stellen over mijn praktijksituatie en om de praktijk op systematische wijze te onderzoeken en te verbeteren. Ik heb geleerd om kritische vragen te stellen aan collega's op mijn onderzoeksschool over fonemisch bewustzijn. Het doel achter deze vragen was om het belang van een dekkend aanbod in te laten zien en de kennis te vergroten op het gebied van fonemisch bewustzijn. Ik heb een kritisch onderzoekende houding ontwikkeld. Om deze houding te kunnen ontwikkelen was het van belang dat ik tijd heb genomen om onderzoek te doen. Daarnaast heerst er op de school waar ik werkzaam ben een collegiale omgeving, waarin reflectie, kritisch bevragen en evaluatie plaatsvinden, als ook een veilige en steunende omgeving waarin ik heb kunnen experimenteren met de methode "Fonemisch bewustzijn (Pine, 2009).

Ik heb op allerlei facetten meer kennis ontwikkeld, niet alleen onderzoekstechnisch, maar vooral ook met betrekking tot het onderwerp van mijn onderzoek. Ik ben in staat om mijn ideeën te onderbouwen vanuit de literatuur en mijn onderzoek.

Dit onderzoek heeft bijgedragen aan een verbetering op het gebied van fonemisch bewustzijn, doordat er een dekkend aanbod is gerealiseerd in groep O1 middels de inzet van activiteiten uit de methode “Fonemisch bewustzijn”.

6.4 Ethische uitgangspunten

Boerman (2008) geeft aan dat de aard van het onderzoek een rol speelt bij het bepalen van de manier waarop ethische reflectie op de onderzoekspraktijk kan plaatsvinden. In figuur 31 wordt een beschrijving gegeven van de principes in het kader van ethische reflectie op het praktijkonderzoek Master SEN.

Vertrouwen, bedrog en zelfbedrog
De beschreven resultaten in dit praktijkonderzoek zijn gebaseerd op verifieerbare gegevens. Er is een duidelijke bronverwijzing gemaakt.
Zorgvuldigheid en nalatigheid
De opzet en de uitvoering van dit onderzoek zijn zorgvuldig omschreven. De hypothesen zijn met een open blik en voldoende nieuwsgierigheid behandeld. De betrokkenen bij dit onderzoek hebben toestemming verleend. De gegevens zijn anoniem verwerkt en uitsluitend gebruikt voor dit onderzoek.
Volledigheid en selectiviteit
Alle uitkomsten en resultaten van dit onderzoek spelen een rol in dit meesterstuk.
Concurrentie en collegialiteit
Gedurende dit onderzoek is er samengewerkt met collega's en medestudenten van de opleiding. Er is door de docent en de critical friends met een kritische blik gekeken naar dit onderzoek. Daarnaast is er sprake geweest van loyaliteit om elkaar te ondersteunen.
Publiceren, auteurschap en geheimhouding
De onderzoeksschool waar ik werkzaam ben, krijgt een uitgeprint exemplaar van mijn praktijkonderzoek. De collega's kunnen mijn onderzoek op ieder moment inzien. Daarnaast mag dit onderzoek na afronding van het meesterstuk gepubliceerd worden door Fontys Hogescholen.

Figuur 31. Ethische reflectie

Als ik terugkijk naar de inleiding van mijn praktijkonderzoek, zijn mijn doelen bereikt. Ten eerste heb ik met dit onderzoek bereikt dat er een dekkend aanbod is gerealiseerd in groep O1 op het gebied van fonemisch bewustzijn, dat voldoet aan de tussendoelen van beginnende geletterdheid. Ten tweede heeft de gekozen behandeling, de methode "Fonemisch bewustzijn", resultaat geboekt bij de experimentele groep. Het resultaat is slechts klein ten opzichte van de controlegroep, maar de behandeling is effectief geweest.

Het is van belang om te blijven beseffen dat de onderzoeksgroep kleuters met ernstige leer- en/of gedragsproblemen zijn. Daarnaast worden de methode- en niet methodegebonden toetsen opgenomen in de toetskalender van de onderzoeksschool. Ik zal me in de toekomst verder gaan verdiepen in andere niet methodegebonden toetsen. Tot slot zijn de leerkrachten geholpen met dit onderzoek en hebben ze het belang van een dekkend aanbod op fonemisch bewustzijn nog meer ingezien. Het allermooiste is dat de praktijk ermee geholpen is en dat de methode in het schooljaar 2011-2012 wordt ingezet door enthousiaste leerkrachten en dat ik als dyslexiespecialist het traject ga coördineren.

Literatuurlijst

Ahlers, L. (2007). *Een goede leesstart in groep 1 en 2*. Amersfoort: CPS.

Alderse Baes, I. (2011). Balans magazine. *Met een buffertje naar groep 3*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Bier, A. (2011). *Tien keer beter! 3 Verbeteren van onderwijspraktijk door onderzoek*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Boerman, R. (2008). *Ethische uitgangspunten bij praktijkonderzoek*: Reader Fontys OSO

Braams, T., Bosman, A. M. T. (2000) *Geletterdheid, fonologische vaardigheden en lees- en spellinginstructie*. Tijdschrift voor orthopedagogiek, 1-14.

Definitie inclusief onderwijs. Binnengehaald 5 juni 2011 van <http://www.collectief-inclusief.nl/paginas/inclusief-onderwijs.htm>.

Dijkman, A., e.a. (2011). *Tien keer beter! 3 Verbeteren van onderwijspraktijk door onderzoek*. Antwerpen/Apeldoorn : Garant.

Een overzicht van de leer- en/of gedragsproblemen van de acht kleuters uit groep O1. Binnengehaald 8 november 2010 van www.parnassys.net.

Een overzicht van de niet methodegebonden toets "Taal voor Kleuters". Binnengehaald 8 november 2010 van www.cito.nl.

Een overzicht van de tussendoelen van beginnende geletterdheid. Binnengehaald 8 november 2010 van tule.slo.nl

Förrer, M. (2010). *Taallesonderwijs. Tijd voor taalontwikkeling in groep 1 en 2*. Utrecht: PO raad.

Harinck, F. (2007). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Huijbregts, S. (2008). *Fonemisch bewustzijn. Werkmap voor leerkrachten van groep 1 en 2 van de basisschool*. Amersfoort: CPS.

Informatie over de onderzoeksschool. Binnengehaald 8 november 2010 van www.sbo-depiramide.nl.

Janssen-Vos, F. (2001). *Basisontwikkeling in de onderbouw*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Kallenberg, T. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek*. Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

Kleef, M. van, Tomesen, M. (2002). *Werken aan taalbewustzijn*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Keuning, J., Vloedgraven, J., Verhoeven, L. (2010). *Zorg om dyslexie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Pressley, M. (2002). *Reading instruction that works*. New York: The Guilford Press.

Ruijsenaars, A.J.J.M. (2009). *Dyslexie en dyscalculie: ernstige problemen in het leren lezen en rekenen. Recente ontwikkelingen in onderkenning en aanpak*. Leuven/Den haag: Acco.

Verhoeven, L., Wijnen, F., van den Bos, K., Kleijnen, R. (2010). *Zorg om dyslexie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

Vernooy, K. (2002). *Mythen en het leren lezen*. Kind & adolescent praktijk, 2 (1), 112-114.

Wouters, E., Wentink, H. (2005). *Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

Bijlagen

Bijlage 1: 67

Kindkenmerken van groep O1

08-11-2010

Bijlage 2: 68

Methodegebonden toets "Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn" uit de methode "Fonemisch bewustzijn"

09-11-2010

Bijlage 3: 69

Niet methodegebonden toets "Toets auditieve analyse voor kleuters" uit het "Protocol Leesproblemen en dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs"

09-11-2010

Bijlage 4: 70

Niet methodegebonden toets "Toets auditieve synthese voor kleuters" uit het "Protocol Leesproblemen en dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs"

09-11-2010

Bijlage 1 Kindkenmerken van groep O1

	Intelligentie	Diagnose	Cluster-indicatie	Taalachterstand / taalstoornis
Kleuter 1	- TIQ= 79 - PIQ= 76 - VIQ= 89	-	-	- Taalachterstand - Logopedie
Kleuter 2	- TIQ= 90 - PIQ= 89 - VIQ= 97	ADHD	- Cluster 4 in gang gezet - Medicatie	-
Kleuter 3	- TIQ= 97 - PIQ= 89 - VIQ= 107	- Aandachtstekortstoornis met hyperactiviteit: gecombineerde type - Gedragsstoornis (ODD)	- Cluster 4 - Medicatie	-
Kleuter 4	- TIQ= 91 - PIQ= 91 - VIQ= 94	Pervasieve ontwikkelingsstoornis niet anderszins omschreven	-	- Gemengd receptieve – expressieve taalstoornis - Logopedie
Kleuter 5	- TIQ= 89 - PIQ= 84 - VIQ= 96	-	-	- Taalachterstand - Logopedie
Kleuter 6	- TIQ= 72 - PIQ= 82 - VIQ= 78	-	-	- Taalachterstand - Logopedie
Kleuter 7	- TIQ= 73 - PIQ= 78 - VIQ= 80	-	-	- Taalachterstand - Logopedie
Kleuter 8	TIQ= 95	Pervasieve ontwikkelingsstoornis niet anderszins omschreven	Cluster 4 in gang gezet	- Taalachterstand - Logopedie

Bijlage 1. Kindkenmerken groep O1

Toelichting

- TIQ= totale intelligentie
- PIQ= performale intelligentie
- VIQ= verbale intelligentie

Bijlage 2 Methodegebonden toets “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn” uit de methode “Fonemisch bewustzijn”

Notitieblad Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn	0 / 1 punt	Opmerkingen
Goed luisteren 1a. vier plaatjes in de juiste volgorde 1b. vier plaatjes in de juiste volgorde 2a. hoed 2b. eet		
Bewustzijn van woorden en zinnen 3a. puntenslijper 3b. Mirjam 4a. vier 4b. vijf		
Bewustzijn van lettergrepen 5a. aard-bei 5b. re-gen-jas 6a. huisdeur 6b. appelmoes		
Rijmen 7a. boos-roos 7b. leeg-deeg 8a. een woord dat rijmt op haar 8b. een woord dat rijmt op mond		
Totaal aantal punten: maximaal 16		

Bijlage 2. Notitieblad “Controletaak voorbereiding fonemisch bewustzijn”

**Bijlage 3 Niet methodegebonden toets “Toets auditieve analyse voor kleuters”
uit het “Protocol Leesproblemen en dyslexie voor het Speciaal
Basisonderwijs”**

Woord	Score 0 /1 / 2
mama	
soep	
loop	
kop	
neus	
rood	
geel	
lamp	
boom	
fiets	

Bijlage 3. “Toets auditieve analyse voor kleuters”

Toelichting score

- Het antwoord is direct goed → 2 punten
- Het antwoord is goed na simultaan spreken en schrijven → 1 punt
- Het antwoord is fout of er wordt geen antwoord gegeven → 0 punten
- Maximale score → 20 punten

Bijlage 4 Niet methodegebonden toets “Toets auditieve synthese voor kleuters” uit het “Protocol Leesproblemen en dyslexie voor het Speciaal Basisonderwijs”

Woord	Score 0 /1
vis	
bal	
dak	
mus	
raam	
oor	
mis	
ik	
rek	
dun	

Bijlage 4. “Toets auditieve synthese voor kleuters”

Toelichting score

- Het antwoord is direct goed → 1 punt
- Het antwoord is fout of er wordt geen antwoord gegeven → 0 punten
- Maximale score → 10 punten